

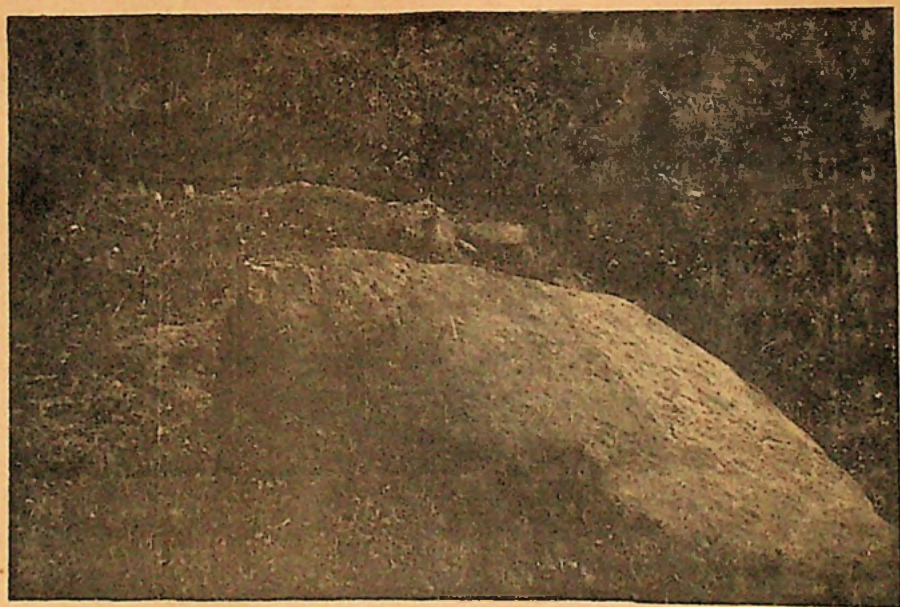
29.275

4

ДЖИВКО Д. ПЕТКОВИЋ
ПРОФЕСОР



НЕКИ ПРЕИСТОРИСКИ ЦРТЕЖИ И НАЈСТАРИЈА БАЛКАНСКА ПИСМЕНА



БЕОГРАД, 1934
ЦЕНА 15 ДИНАРА

НЕКИ РАДОВИ ИСТОГ ПИСЦА

1. **Ce que fera la Serbie**, avec les préfaces du Dr. Jules Payot, recteur de l'Académie à Aix et du Dr. R. S. Reiss, professeur à l'Université de Lausanne, 1918, 11 éd. (Књига се продаје у Librairie E. Flammarion et A. Vailant, rue Paradis, 34, Marseille, France).

Известан број примерака ове књиге откупило је Министарство спољних послова за националну пропаганду.

2. **L'écriture internationale**. Belgrade, 1924.

3. **Мегалит из Сридаља**. Извод из *Старинара*, часописа за археологију, 1922 год.

4. **Где су биле Немањине „Рџке“?** („Narodna starina“), Загреб. 1924 год.

5. **Семџани и Балканско полуострво**. Београд, 1926 год.

6. **Прве појаве српског имена**. Београд, 1926 год.

7. **Бугари и балкански Словени**. Београд, 1926 год.

Ова књига је препоручена од стране Министарства Просвете школским и ђачким књижницама, ученицима средњих школа и народним библиотекама и читаоницама.

8. **Језик наших шатроваца** (са речником шатровачких речи). Београд, 1928 год.

9. **Маџедонија старога века**. Београд, 1929 год.

Ова књига је препоручена од стране Министарства Просвете школским и ђачким књижницама, ученицима средњих школа и народним библиотекама и читаоницама.

10. **Има ли живота после смрти?** Београд, 1934 год.

ЧУВАЈТЕ КЊИГУ!

Инв. бр.

29 245

Сигнатура

4

~~56~~

Презиме и име писца:

Кејкович,

Живко Л.

НАСЛОВ ДЕЛА:

Чети прешториски урџени

Место и година издања: и најпоруџа болкомиса
писмен 9 Београд 1934

Број карте
читаоца

Датум
враћања

Примедба

Број карте
читаоца

Датум
враћања

Примедба

de l'
sanne
lant,

спољ

логи

1924

скиз
биб.

Бео

ски
биб

ЖИВКО Д. ПЕТКОВИЋ
ПРОФЕСОР

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДСКИ ДОМАЊИЊИ“
ПЕСКОВАМ

НЕКИ ПРЕИСТОРИСКИ ЦРТЕЖИ И НАЈСТАРИЈА БАЛКАНСКА ПИСМЕНА



НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ПЕСКОВАМ

Бр. 29285 4

Струка 56

БЕОГРАД 1934

І ПРВА ПИСАЊА

1. Пренсториски цртежи

Доба, када се у човека појављује жеља да цртама представи своју мисао, већ је увелико било измакло од оног првобитног, када је живео слично својим савременицима из животињског царства. То је време буђења његове свести и стварања првих осећаја за нечим вишим од дневних потреба, за нечим изнад свакидањег живота. То је најранија појава уметничког схватања и умног рада уопште што се виђа у наших удаљених предака.

Ти први цртежи имају у себи нечега простог, првобитног, нечега детињастог, као што је и начин схватања и живот уопште био такав. И као што је живот скоро свуда, у свих разноврсних народа, био једнолик по својим најглавнијим цртама, и први покушаји њиховога умнога рада носе исто обележје. Разни народи, у крајевима који су јако удаљени једни од другог, служе се истим начинима у својим изражавањима и дају исти облик својим преставама. Тако први цртежи чове-



Сл. 1.

кови необично личе на своје главне типове, на своје најважније представнике, па ма где се стварали. Има у њима и нешто мимоилажења, нешто особености, оригиналности, појединих цртача и племена; али, углавном узевши, сви изражаји имају исту јачину, исту тежину, и иста опашања и схватања, па ма где они били.

Сама вештина и способност цртања и изражавања мисли сликањем није била једнака у свих народа. Било их је код којих се истицала велика моћ у стварању потеза и давању облика сликама; али их је било такође код којих се способност сликања никако није развила и остала је највише само у своме зачетку. Ови последњи народи живели су и ишчезли као неспособни за виша разумевања и за уметничке радове. Они први, иако радећи у почетку без угледања једно на друго, у току доцнијег времена, при већем развијању и усавршавању, морали су, бар у извесним приликама, бити у ближем додиру и под узајамним и међусобним утицајем својих првих уметника сликара.

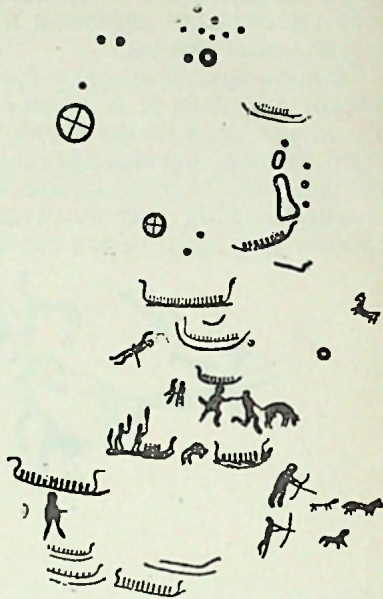
На пренсторијским цртежима виђају се просте црте, затим рупе, чинићи, бољег или лошијег удубљења, потом разне геометриске сли-

ке, а најчешће животиње са по којим човеком. Изгледа да су животиње биле најмилија грађа за цртање преисториског човека. Сликало се по стенама, у шумама и пећинама. Понекад се на тим сликама види читав живот; догађаји су јасно представљени и зна се шта се жели. Други пут, опет, слика преставља ребус и њу треба објашњавати. Она се не разуме на први поглед.

Према овоме, може се рећи да је сликање било или просто снимање с природе и изношење каквог догађаја и тренутка из живота онако како се у ствари десило и како је сликар умео да замисли и да покаже; или је, пак, било замишљених предмета и догађаја, који су исказивани описно, помоћу слика. У ствари ове друге слике нису строго одговарале самоме предмету и оне су служиле само као ребус, који треба разрешити те дознати праву намеру сликареву. Геометриски



Сл. 2 а.



Сл. 2 б.

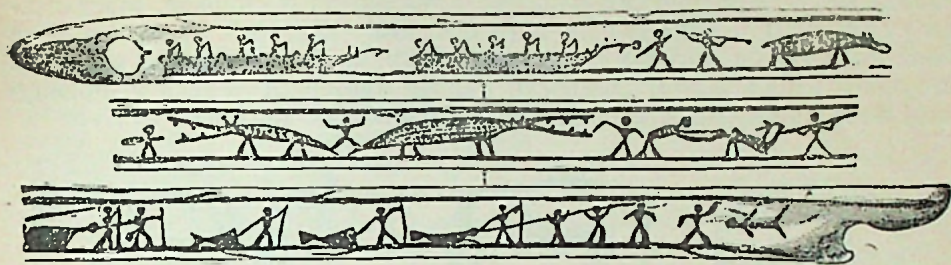
облици, разне резе и тачке, који се уплићу у ове слике, имају задатак да боље објасне своје ребусе. Често су ребуси само од њих састављени.

Тако се у сликама 1, 2, 3, 4¹⁾ види просто прецртавање нечега из природе и живота, потпуно верно изнето са обичним тежњама сликаревим да нацрта предмет онако какав је.

У сликама 5а, 5б, 6, 7, 8, види се ребусно престављање. Оне, дакле, не престављају предмете већ мисли, везане за њих. Целокупним својим склопом оне треба да даду једну замишљену слику. Тако сл. 5а и

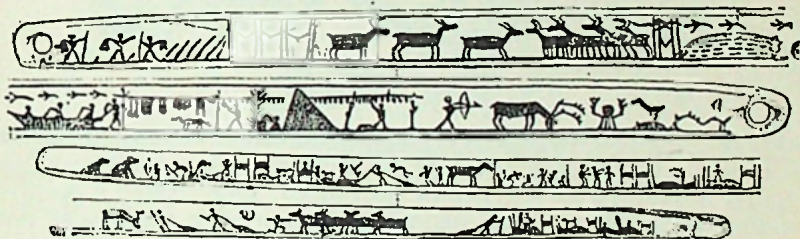
¹⁾ Слика 1 износи цртеже са једне стене у Сибиру (Иртиш). (Овде би се могао приметити један занимљив случај да племе Аино, које живи у Јапану, а поглавито на Сахалину и Јесу, има израз Каме за преисториске камене радове човекове. Аино се сматра за ур-јеничко племе Јапана, а својим обликом јако личи на руске мужике). — Сл. 2 а, 2 б и 6 престављају цртеже из Шведске. — Сл. 3 показује цртеже из Горњег Египта — Сл. 4 даје цртеже Ескимана. — Сл. 7 показује цртеже из Сибира.

56, као надгробни споменици неких индискких старешина у Сев. Америци, виђених у њиховом пламену, представљају поједине тренутке из живота ових индискких великаша. Још није тачно објашњено значење ових цртежа; али се зна да ждрал и јелен представљају племенске знакове. Они су на споменицима у обрнутом положају јер показују смрт покојника, племенских старешина. Белеге (цртице), значе, у племену ждрала, три закључена мира и шест вођених ратова, у којима је учествовао племенски старешина; у племену јелена, седам ратничких напада и девет бојева, као и три ране задобивене у рату.



Сл. 3.

Сл. 8 није ништа друго до једна молба, коју су амерички Индијанци били упутили у једној прилици председнику североамеричке републике. Они су њоме захтевали право на извесна језера, која су у близини горњег језера. Под бр. 1 исте слике престављен је старешина племена чији је племенски знак ждрал; остале животиње на овој слици такође престављају разна племена (као кад би се данас државним грбовима престављали народи или државе), која учествују у овој молби. Очи појединих представника везане су са очима првог представника, да би се показало јединство у погледима; а срце је везано,



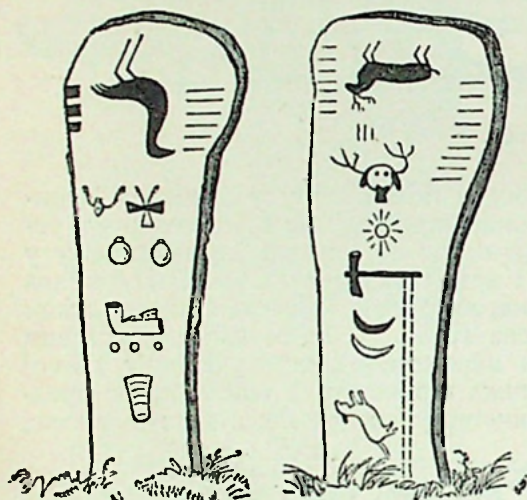
Сл. 4.

да би се тако исто истакло и јединство у жељама. Из ока првог представника једна црта иде ка председнику републике а друга води на језера, њихову једину жељу, која је и била повод молбе.

Сликање животиња можда је изазвано, поред обичног и ребусног престављања, још и веровањем да су поједине животиње обдарене каквим добрим или злим божанским особинама, и да их је тога ради требало имати и насликане. То би, према томе, биле прве преставе њихове вере, а слике би имале значај може бити чак и светиња онога времена. Поједине животиње, као што је познато, имале су особину,

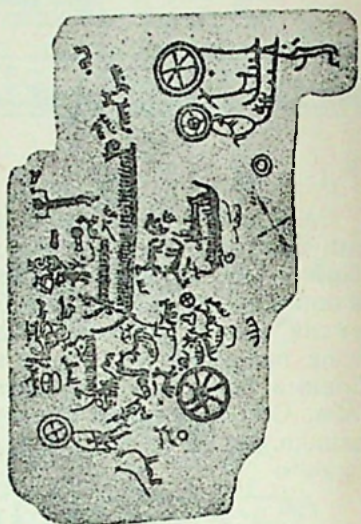
чак и по веровању напреднијих народа, да заштите човека или да му нашkode. Многи народи сматрали су као свог заштитника и чувара, поједине животиње, па се оне и сада још налазе у многим државним грбовима.

Примећава се да се човек радије бавио сликањем животиња но биља, које се доста ретко налази на сликама. Уз слике људи обично су и слике животиња. Понекад су такође сликани и други предмети, који служе човеку за свакидању употребу, нарочито секира. Први сликарски радови много теже преставаљају човека но животињу. У магдаленској периоди, која се сматра за веома напредну у погледу цртања, налазе се, у геометриским сликама, кругови, па и спирале. Магдаленци су сликали једним и одлучним потезом. Код њих су главне црте биле важније од посебних, скица претежнија од целине. По извесним стручним мишљењима, сликарски радови кватерног човека у Француској носе на себи доста обележја префараонске мисирске културе.



Сл. 5 а.

Сл. 5 б.

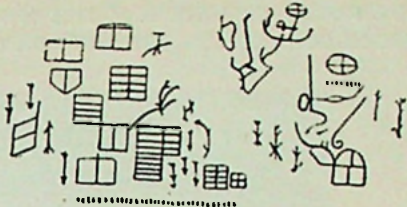


Сл. 6.

Првобитни цртежи обично су рађени на камену, у прво време, по свој прилици, на мекшем а доцније на тврђем, али и на деловима каквих костију, нарочито на јеленским роговима; много ређе и на дрвећу. Мекши камен употребљавао се, вероватно, раније од тврђег, за израду алата и оружја, пошто је био лакши за обрађивање. Тек кад се добило срстава да се тврђи камен може обрађивати, могао се употребити и кремен, обзидијан, и др. Пре тога човек се морао помагати пешчарем као лакшим за израду. Но пешчар се могао употребљавати и у оскудници другог камена.

Као што је и раније речено, поред разноврсног цртежа, могу се наћи и нарочита удубљења, тако звани чанчићи. Ова удубљења налазе се и на камену и на костима, као што их је било, с цртама, и на дашчицама. Чанчића често има више на једном месту, понекад и по неколико десетина; кадкад се око њих налазе кругови. Има их већег и мањег обима, као и веће и мање дубине. Налазе се скоро у свима земљама, у Португалији, Шпанији, Француској, Швајцарској, Енглеској,

Скандинавији, Индији, итд. Такви се чанчићи често могу наћи у нашој земљи. Некада су то права стопала, а показто лице на шољице по својој дубини и ширини, па се обично означавају као стопала и шољице Краљевића Марка, какав је случај н. пр., у Врањи, код Марковог Кала. И мегалит из Срндаља има такве чанчиће који пре лице на плитке шоље, на мале филцане. За сада се још не да објаснити ова врста уређивања у стене. Она су негде на положеној страни камена, негде на побочној и усправној а негде на доњој ивици. Због тога и постоје разна мишљења о њима, али се та мишљења не могу свести на све случајеве. Ипак као да преовлађује веровање да су ова удубљења можда имала какво нарочито верско значење. У Индији на једном таквом мегалиту жене водом из Ганга посипају ове јамнице у камену, у жељи да постану матере; у Француској (у департману Ен) девојке се одају нарочитим обредима на једном оваквом камену, да би задобиле себи мужа. У Скандинавији на оваквом камењу врше се понуде мртвима. У Швајцарској исто тако, извесних дана у години, на њима се приносе жртве. У Мисираца, као што се види из сл. 9 и 10 ови убоди у стени представљају степенице, кроз које пролази душа, идући за други свет. Нема уопште много изгледа да су све ове рупе, сви ови чанчићи, били намењени за пријем какве течности, ако су оне уопште имале такав задатак; а нема изгледа



Сл. 7.



Сл. 8.

по томе што је велики део ових удубљења нађен на усправном камењу или под крововима каквих долмена и гробова, где је немогућно да се течност насипе и одржи. Но мада се сада не зна значај и намена ових удубљења, некада су она морала бити од какве нарочите важности. А да је њихов значај био општи, види се из тога што се, као и црте (резе), налазе у разним државама, па и разним деловима света. Можда је печега ту било и посебнога у разноврсних народа; али је несумњиво било и чега општега, заједничкога. То наводи на мисао да се и у најраније доба човеково, његова првобитна образованост уопштавала ако баш није имала и општа, заједничка, врела.

2. Знаци за подсећање.

Несумњиво је да су многи геометриски облици првих цртежа човекових имали за циљ да човека на нешто подсете. То би биле ребусне слике, означене са неколико црта, које су у себи скривале какву мисао. То би били и први јероглифи светски. Једним простим цртежом означавао је замишљени предмет или замишљени догађај. Читав живот могао се читати у тим малим цртежима. Њихова употреба провлачи се кроз сва времена, па су још и данас у великој употреби. Они



Сл. 9.

су временом добијали најразноврснија значења. Неки од њих, н. пр., били су верски и свештенички знаци и имали неку врсту мајиске силе. Ови су могли, вероватно, као данашње амајлије или као познато слово премудрога Соломона, да отклоне много зло и многу недаћу човекову. Ако је на гробу био по какав од ових знакова, покојник би лакше издржао борбу са злим дусима, који су га чекали на путу за нови свет.



Сл. 10.

У Кинеза били су раније у употреби симболички знаци К у а, чији проналасак Кинези приписују цару Фу - Хи, а ови знаци послужили су временом као прва и најстарија кинеска азбука. Из таквих и сличних цртежа временом су постале многе азбуке. Поједини, пак, цртежи биле су просте скраћенице имена или које друге речи. Такви су н. пр. печати, познати још из доба Мисираца и Асираца. Њима су сличне разне белеге за обележавање својине; разни монограми, па и сами грбови.

а) Зидарски знаци

Још из јелинског времена познати су тако звани „тесачки“ знаци, којима су поједини радници или сопственици обележавали своју израву или своју сопственост. Вероватно је да је тих знакова било и раније. Може бити да би и који јероглиф имао да се прочита само као какав тесачки знак. Ови знаци у току времена простиру се и на зидарске грађевине, па се њихова употреба виђа чак и у наше доба. Може бити да су се њима служили и у рударским предузећима, а можда су имали и друге употребе.

О овим знацима у књизи Драгутина С. Милутиновића (Наука о грађи, I. 1894) може се читати:

„Тесачи, нарочито они у Средњем веку, имали су обичај да на израђеном тесанику урежу свој „знак“ — који су и као печат употребљавали. Нарочито су се немачки тесачи служили таквим знацима”... „Кад је у неком грађевинском брaству ученик ослобођен за помоћника, онда му је за одличје или печат дат и нарочити знак, којим се он у својој раду служио. Онај знак дотични није смео мењати без одобрења брaства. Сваки тесач немачки био је дужан знати да растумачи симболички значај свога знака... Као што је било одликовање добити знак, тако је био стид и срам изгубити га. Нарочито за издавање тајне грађевинског брaства одузимао је знак. Ова је казна сналазила преступнике или за неко време или за навек” (стр. 206, 207).

„Хришћански средњи век, вели даље Д. Милутиновић (стр. 208) нарочито је волео тајанственост. Ова је провиривала и из самих тадашњих тесачких знакова, јер су ови обично имали и неки дубљи симболички значај. С обзиром на овај управо је задивљиво оно оштроумље, које је утрешено око оних разноликих тесачких знакова, што се налазе нарочито на старим саборним црквама по средњој и западној Европи.” — Сл. 11 а показује тесачке знаке из романске архитектуре, док је још била у рукама монашког свештенства. Сл. 11 б показује знаке са цркве у Мајнцу (у Немачкој). а црква је грађена од 1081—1136 год. Сл. 11 в показује такође знаке са исте цркве, но из познајег времена зидања.

б) Апотекарски знаци
И апотекари такође имају своје знаке за обележавање појединих предмета. Тако, н. пр. (сл. 12):

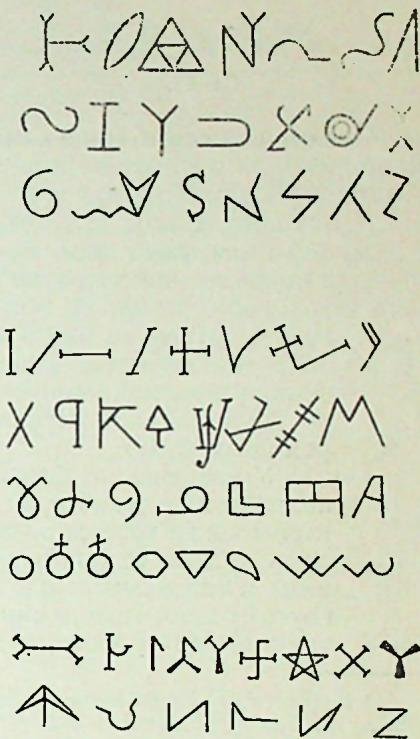
Ови знаци означавају: 1) вода, 2) шећер, 3) со, 4) злато, 5) бакар, 6) сумпор, 7) гвожђе, 8) прашак.

в) Астрономски знаци

Познати су такође разни астрономски знаци за обележавање планета, појединих положаја сунца и месеца, ветра и времена. Међ њима су, н. пр (сл. 13):

г) Просјачки знаци (сл. 14).

Овим знацима служе се просјаци и скитнице. Обично их бележе по зидовима и вратима појединих кућа. Означени знаци казују: врло рђаво, ништа не дају; многи су већ били; не вреди ништа; опаки људи.



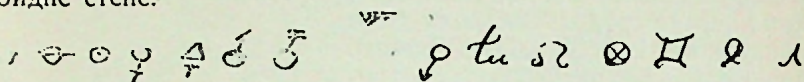
Сл. 11 а, б, в.

II МЕГАЛИТ ИЗ СРНДАЉА

1) Мегалит

У Срнадаљу (општине рибарске, среза расинског, округа крушевачког) налази се мегалит о коме сам опширније говорио у „Старинару“ за 1922 год.

Мегалит¹⁾ је једна од ерагских стена, донет можда воденом снагом а можда и пренет човековом руком. По мишљењу г. Д-р Ј. Жујовића, професора београдског универзитета, мегалит је део какве вулканско-трахитонидне стене.



Сл. 12.

Сл. 13.

Мегалит се налази више самог села Срнадаља, на левој обали Срнадаљске реке, на обронку који је стрм до 15 метара. Његова општа слика види се на фотографији (сл. 15). Горња површина мегалита покривена је маховином, која је у току времена нагризла камен, стварајући на њему веће или мање поре. Време је учинило, а маховина је припомогла, да површина камена буде веома трошна. Мало јачи додир руком скида и маховину и камену површину. Тако су може бити и нестали многи цртежи са овога камена; од њих се данас једва виде по неке утвене црте. Цртежи, које још има овај мегалит, боље се виде под маховином но тамо где ове нема.²⁾



Дужина овог мегалита износи 3,20 м. а ширина, у најширем делу, 2,50

У непосредној близини овог мегалита, на левој обали реке, налази се једно прастаро гробље, које не мора али и може имати какве везе са овим мегалитом. Грбови су у овом гробљу, у колико се још распознају, са малим надгробним каменовима и без икаквих плоча. Ово гробље³⁾ је у једној нешто нагнутој равни, малога простора. На њему се сада може приметити 30—40 гробова, судећи поглавито по каменим белезима.

Сл. 14.

¹⁾ Мегалити су велико преисториско камење. Они представљају знатан напредак у првих људи. Они су из времена када је човек већ имао довољно свести и осећања потребе да се удружи и да у заједници ради теже и веће послове. То време као да је било у другој половини кватерног доба, мада се не може рећи да је ово тачно утврђено. Мегалити су, дакле, захтевали удружени рад али и извесно архитектонско знање. Они су пре нашега времена схватани као дело некаквих природних бића; сабор у Нанту 658 год. по Хп. наредио је био да се мегалити бацају у дубоке јаме, како их обожавачи не би нашли. Било је у Египцу, у Средњем веку, света, који је мегалите сматрао као чудотворне светиње. — Мегалита има више врста: менхири, алеје, кромлеси, долмени; а ове се донекле могу убрајати и могиле (тумулуси). О неким од њих ни данас се не зна тачно чему су у своје време били намењени и за што су служили.

²⁾ Није требало да прођу ни пуне две године од налаaska овог камена, а да ове маховине сасвим нестане са камена. С знањем о коме наласку овога мегалита, многи београдски гости одлазили су да виде овај преисториски споменик. Но њима је то било мало; они су чепркали по камени, скидали маховину и уништавали поједине цртеже. Најзад је дошло и исписивање имена по овом камени! Тако је мегалит у великом делу већ упропашћен и наш, у овој врсти најстарији, споменик готово уништен.

У шумама планине Јастрепца⁴⁾, које још и сада, иако веома истребљене, настају одмах од означених села општине рибарске, има и данас доста лова. Тица је у овим шумама ретка: али зечева, лисица, вукова и другог звериња још има. Земљиште је овде уопште такво да се ту може говорити о некадањим прашумама, о лову на дивљач и на рибе, па и о преисториском човеку коме би такво земљиште добро дошло. Прастара гробља, расејана по појединим местима ове општине, најбоље казују о насељима, која су некада била овде а која су можда била многобројнија но садања. Живот је, како изгледа, текао у овим крајевима још из најранијих давнина, па је и доцније одржаван око првобитних насеља. У самом селу Срнидаљу, које једва има неколико досељеничких кућа, налазе се, четири прастара гробља, која би била довољна и за какво многољудно насеље. Котлине Срнидаљске и Бољевачке (Големи)

³⁾ Пок. Др. Јосиф Панчић каже о сахрањивању: „Гробље је у тих старих (преисториских) народа као и данас било заједничко, стављено обично у равницу или у дољу дуж које реке, само за Словене се држи да су за то бирали где год је то могло бити узвишено место“ (стр. 15). „У преисториском времену, т. ј. за цело доба камена, мртви су се сахрањивали цели, касније пак завладао је тај обичај да се стужију и да се њихови остаци у особите судове, урне, мету“ (стр. 16 — *Човек у преисториско доба*, говор Лг. Ј. сифа Панчића на Св. Саву 1870, „Старинар“ бр. 1., 1875). — К. Јиречек (Историја Срба, превод Ј. Радоњића, 1 изд. стр. 22) о илирској и трачком гробљу каже: „У старој Тракији виде се највише гомиле у нижим пределима, у долинама, равницама и стенама. Код Илира пак налазе се велика гробља појавише на пустим брдима; по свој прилици су тиме хтели сахранити мртве што више, близу неба, звезда, месеца и сунца“. Надко Нодил (у *Radu jugosloven. akadem. knj. XCIV „Religija Srba i Hrvata...“*) износи: „По историским сведочанствима, највише пали своје мрце источна велика грана Словена, Анти, од којих посташе потоњи Руси. Јесу ли мрце палили Срби и Хрвати? Рекао бих да јесу, барем Срби. Још у доцније време, у време већ посвуда прихваћене вере Христове, кад 1355 год. премину силни Душан, „тело тога витеза“, вели дубровачки историк Лукарин, „буде донесено у Македонију те сахрањено уз *свјете ватре*, у светом Аранђелу изван бедема града Призрена“. Те свјете ватре нису зацело хришћанске. С друге стране дознајемо од сведока, Арапа Ибн-фаллана, да међу Србима X века старински обичај захтенаше да жена с мужем умре. У Русији жена, или друго младо чељаде из дома, умираше с мрцем, вок би га удавили и проболи па онда заједно са овим сажегли“. „Славјанац и Словени пале ломачу при нагнућу ланца или ноћне месечине, које је време так још удешено према верској мисли.“ „У свих Словена обичајно не беше спаљивање. Многа породица, много племе, ваљда и народи који словенски, вољаше законати своје сапратнике читави. Што се тиче Хрвата и Срба мислити нам је, да они, иселивши се зарана из прачовине и покрстивши се први од Словена бар по имену, доскора, на римској земљи, већином и у пустиње палење дост зазорно новој вери, те да у њима највећег маха узе просто закопавање. Али у много чему и тај укуп не опрости се погаништву“. (стр. 122, 123, 130, 148).

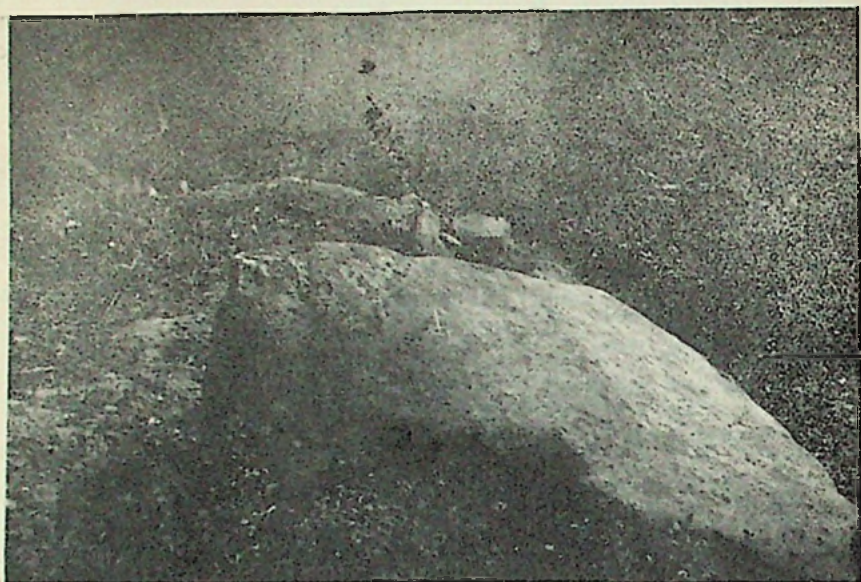
⁴⁾ У шумама најстаријег времена живела је фауна великих животиња. Лавова је било и између река Несте (Месте) у Родопи и Ахелоја (Астропојатома) у Етолији. Кад је краљ Ксеркс пролазио кроз приморје Македоније, нападали су њега, како Херодот прича, лавови на камиле у табору. „Од тура је био друкији руњати зубр (Bison capreus), Плинијеви „*iubati bisontes*“ са сразмерно малим и натрт повијеним роговима. У наше време гаји се он још код Бјелостока у Литавској и на Кавказу. У старом веку било га је у великом броју у *балканским* шумама, а нарочито у сливу Струме и Варлара. Још и у доба царства изводи се у Риму неопски зубр приликом држења животиња у амфитеатру. Током средњег века постао је он врло редак јужно од Дунава. Павле Ткич у VIII веку спомиње „*bisontes ferac*“ у бреговима Фригије и Поније“. Византинци су знали за ову животињу под њеним словенским именом (Зобилтрос) као крушну дивљач у Русији.“ „Остаци козорога нашли су се у сојеници на Уни, остаци лова, кога је још у време Алберта Магна (+ 1280) било у гомилама у шумама „Склавиније“, нашли су се у сојеницама на Сиви. Данас нема више ни дабра... Једино му се траг он још више у именима места.“ (К. Јиречек, Ист. Срба, превод Ј. Радоњића, 1 стр. 15, 16). — Ту скоро нађени су код Велеса остаци атинске жирафе, мајмуна и претходника данашњих коња.

реке као да су биле врло погодне за најстарије становнике ових крајева.

Ни на једном од ових гробаља није нађен какав камен са натписом или са каквим цртежима. Само сам на једном једином камену у селу Сридаљу, управо на трећем гробљу почевши од мегалита, нашао надгробни камен са цртежима, чија се фотографија види на сл. 21 и сл. 22. У целој општини рибарској гробља су, дакле, без цртежа и без натписа, сем овог једног у селу Сридаљу.

На мегалиту, налазе се разноврсни цртежи. Неки су јаснији а неки се боље виде тек ако се посматрају кроз лупу.

Цртежи мегалита могли би се поделити на геометриске облике, слике животиња и слике човека.



Сл. 15.

Геометриски облици састављени су од правих црта, са изузетком полукруга и круга. Слике животиња и слике човека израђене су одлучним и главним потезима, како је рађено поглавито у магдаленској периоди, али потезима који су били довољни да обележе мисао цртачеву и да преставе предмет онако како га је он био схватио. На сликама животиња и људи, поред правих црта, налазе се и полукружне и кружне. Сликара је, види се, већ био довољно способан за израду кривих линија.

Цртежи су на овом мегалиту слабих уреза, а танко и лепо удубљени. Слике, нађене на њему, први пут се овакве јављају у нас. Оне су несумњиво од великога значаја⁵⁾.

⁵⁾ Велика важност овога мегалита је и у томе што је први ове врсте нађен на Балканском полуострву. То је приметио и г. Mengliin, проф. бечког универзитета, коме је г. др. Н. Вулић, проф. београд. унив., био послао моје фотографије овог мегалита. Он још мисли да цртежи припадају халштатском стилу; да им старост треба тражити од 7—800 год. пре Хр.; и да цртежи имају сличности са извесним налазима у Немачкој.

На овом камену налазе се и три удубљења (чанчића), врло карактеристична за многе мегалите. Чанчићи су на усправној страни. Ови чанчићи налазе се, сва три, један више другог.

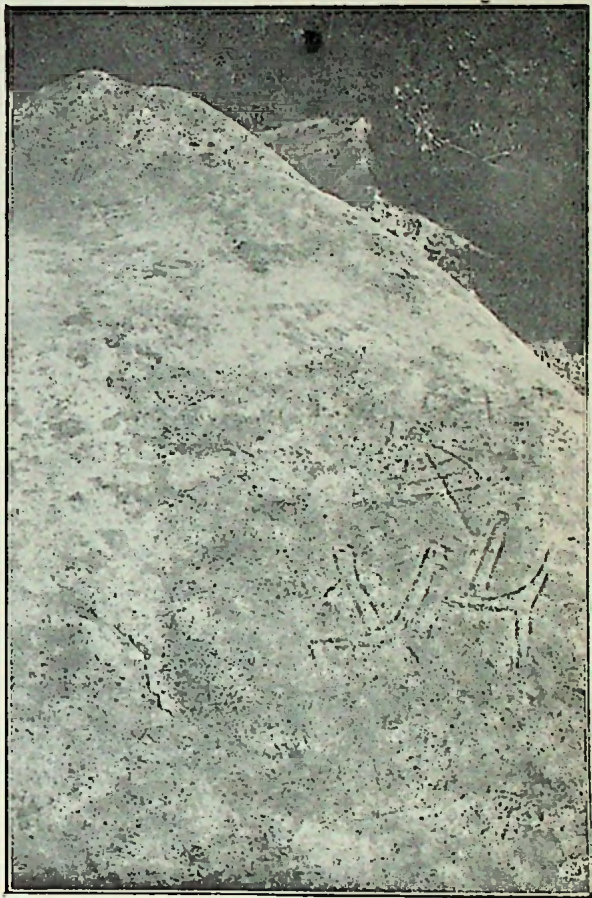
На овом мегалиту виде се ови геометријски облици (сл. 23). Неки од њих виде се јасније на фотографијама, а неки су једва приметни. Од ових цртежа највише се јављају (сл. 24), који су повезани или неповезани један с другим. Они су на једној страни камена и међу њима као да има некаква реда. Потом се (сл. 25) налази три пута, (сл. 26) два пута, а све остале по један пут. Све ове друге фигуре налазе се разбацане по мегалиту а нигде нису тако груписане да би се на њима могао приметити какав ред. Од ових фигура неке су крај самих животиња а неке ван њих. Време је морало утрти многе од ових цртежа, а ни рука човека као да у том погледу није била беспослена. Да је време уништило неке од ових цртежа, види се на самом мегалиту, а то се понегде примећује и на фотографијама

Слике човека на овом мегалиту налазе се самс два пута, и то оба пута престављени као јахачи. Но виде се трагови још од 2—3 јахача, који су сада скоро сасвим уништени. Израда човека на овом камену доста одговара слици човека на надгробном камену нађеном у селу Сридаљу. Само овде на јахачима нема ничега што би подсећало на одело, док се на слици човека надгробног камена из Сридаља налазе по две попречне цртице, које полазе од бокова на ниже, те доводе на мисао да је цртач тиме хтео да представи одело.

Један од јахача носи некакав предмет (сл. 27), а на надгробном камену из Сридаља види се знак (сл. 28), који се такође

држи у руци. Поред тога, на надгробном камену из Сридаља налази се знак (сл. 29), кога нема на мегалиту.

Животиње употребљене за јахање, налазе се у једном реду два пута са јахачима. У другом реду види се, али слабије, још један јахач. Оне су два пута нацртане саме, без јахача. Јахачи су престављени у покрету један за другим, а поред њих, с друге стране камена, излази



Сл. 16.

једна од ових животиња, слободна, без јахача. Друга од ових слободних животиња (без јахача) налази се сасвим засебно, на другом крају камена, а до ње се једва примећава још једна, такође слободна. Поред овога, на мегалиту се опажају још три животиње, сасвим различите од ових што су употребљене за јахање. Једна од њих има змијастог облика. Ова се два пута јавља у облику змије, а два пута се, мало нејасније виде дугачки вратови змијастог облика а под телом налазе се ноге, те се може држати да је цртач имао у виду, можда, жирафу или какву сличну животињу. Човек се не види нигде сам.

Из цртежа, овде означених, види се да је цртач имао доста слободну руку и сразмерно лаке покрете.

2) Други цртежи

а) У непосредној близини

Ради правилнијег схватања и боље оцене мегалита, неће бити без користи обазрети се и на нека места у близини, а која нам пружају грађу за допуну мегалита.



Сл. 17.

четврти камен налази се у Липаку, у близини Шипачког потока, који се улива у Сридаљску реку.

б) Цртежи у Вукању

Нешто даље од Рибара, на 7—8 километара, у селу Вукању, које је на путу за Кулине и Прокупље, налазе се у близини цркве а у дворишту Повка Здравковића, два камена, од којих се нарочито већи поштује и чува као светиња. На овом камењу виде се цртежи и то већер на сл. 34 а мањег на сл. 35.

Тако се у непосредној близини овог мегалита, на једно 20—30 метара идући уз Сридаљску реку, налази други камен мањег облика, четвртастог изгледа, на коме се виде ови цртежи:

а) на широј страни (сл. 30).

б) на боку (сл. 31).

На трећем камену, који је одмах до овога, види се знак (сл. 32).

Идући опет уз Сридаљску реку, можда више од 2 километра, у шуми, докле се може доћи једва пролазном пртином, налази се и четврти камен, великих размера али не као први, на коме су ове слике (сл. 33). Овај

Ово камење у Вукањи пободено је у земљу, а цртежи већег камена настављају се под земљом. На већем камену падају у очи, поред нових потеза, и цртежи какве смо већ виђали на мегалиту у Сридаљу. Тако



Сл. 18.

се на овом камену налазе знаци: (сл. 36). На већем камену виде се црте веће дужине а поред њих резе и некакви тачкасти знаци. На ма-



Сл. 19

њем налази се цртеж, који би могао подсећати на скрхану грану или на саломљен крст, мада би такво објашњење могло бити и сувише произвољно.

в) Цидовско гробље на Ћуковцу

У Великом Шиљеговцу, на 10—15 километара од Срндаља, а на брегу Ћуковцу, налази се неко старо, цидовско гробље. Оно је обра-сло у шуму и захвата простор на коме би се могло још и сада избро-јати 40—50 гробова, постављених око виса. По гробовима су велике плоче, покашто широке цео метар а дуге до два метра. Ни на једном нема написа и цртежа, а сви одговарају преисториском и богомилском гробљу. На самом вису, на пропланку, где је гора разређена, налази се један, нешто усамљен, гроб, око кога су сељани недавно подигли себи капелу, мада се у том гробљу не сахрањују. Тај гроб сматра се за светињу, нако се мисли да није из хришћанског времена, и свет до-лази да се на њему помоли Богу.

На овом гробу налази се такође велика плоча, само не баш онако великих размера, какве су остале овога гробљништа. Тај гроб је једини



Сл. 20.

који има напис на сво-ме камену. Он се у то-ме разликује од оста-лих и баш тај натпис чини његову нарочиту важност. Један део натписа гласи: (сл. 37).

Лако је увидети да се у овом натпису на-лазе, пре свега, слова и цртежи каквих има и на мегалиту из Срн-даља; затим нека њи-ма слична. Ова друга могу се такође наћи и по разним првобитним азбукама, о којима ће доцније бити речи. — Најзад на њему се на-лазе слова, за која се може рећи да су сло-венска. (Међу овим словима (сл. 38) нала-зи се и Ћ, али се нигде

не виде м у к л а слова словенске азбуке). Натпис је, дакле, нека мешавина ових разноврсних слова и цртежа, и у томе је његова велика и нарочита вредност.

3) Израде од камена

Иако се, строго узевши, не би могло овде говорити о разним ка-меним израђевинама, какве се могу наћи у околини Срндаља, ипак, мислим, није на одмет додирнути их. Оне ће нас можда јаче утврдити у мишљењу о преисториском животу у овим крајевима.

У Рибарској реци, а нешто и у Големој, може се наћи камење, очи-гледно рађено и дотеривано руком човековом, а чија је израда и упо-треба могла бити само из најпрвобитнијег времена. И док се у Голе-мој реци налази веће комађе камена, по изгледу израђивано можда за жртвенике и сличне потребе, у Рибарској реци види се камење не-

сумњиво спреmano за ратне и привредне потребе. Не би било без користи обратити већу пажњу на ово камење, чија израда потсећа на позније доба неуглачаног и прво доба углачаног камена.¹⁾

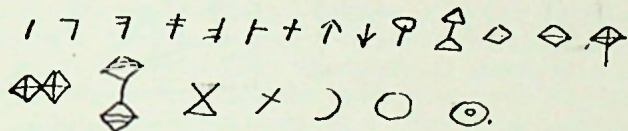


Сл. 21.



Сл. 22.

Део Рибарске реке, где се може наћи ово камење, даје утисак некакве преисториске радионице. Изгледа да је у преисториско доба овде био живот веома напредан.²⁾



Сл. 23.

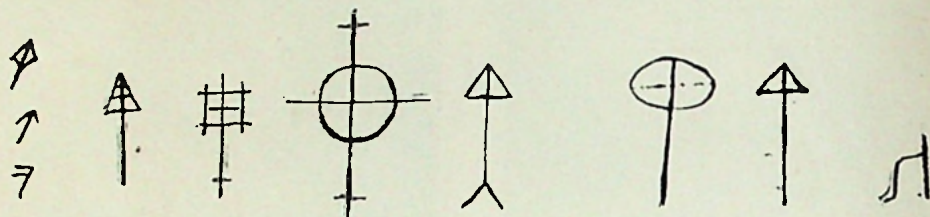
¹⁾ Г. Војин Х. Поповић, проф. из Скопља, колико је мени познато, први је прикупио лепу збирку овога камена и систематски га изучавао.

²⁾ Сл. 17 показује стадо бизона; сл. 18 и 20 живот данашњих дивљака; сл. 19 мисирске војнике старог века. — Слика 9 и 10 су из старог мисирског живота а сл. 16 је један део мегалита из Српља.

III ПОСТАНАК ПИСМЕНОСТИ

1. Уопште

Као што смо видели, први преисториски цртежи показивали су најраније умно подизање човеково и његову тек створену способност да предмет схвати и цртањем представи. То су без сумње најстарији уметнички производи човекови, али и његови најранији подсећајни радови. Сликама, видели смо, није био увек смер да даду само отисак каквог предмета или догађај онако како је он створен у духу сликаревом. Оне су показивале вештину цртачеву и у том погледу издизале га изнад његових савременика. Оне су биле први производи ле-



Сл. 24, 25, 26.

Сл. 27.

Сл. 28.

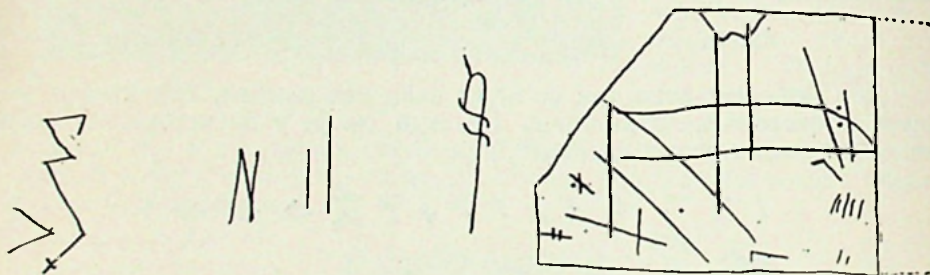
Сл. 29.

Сл. 30.

Сл. 31.

Сл. 32.

поте и уметничког осећаја. Али су оне, оцртавајући какав предмет или тренутак из живота, имале намеру да оставе дубоку успомену и код савременика и код потомака. Отуда први цртежи показују не само верно снимање већ и старање да се изазове успомена, да се створи подсећање на нешто. Сликање је, дакле, било или просто сликовно или подсећајно.



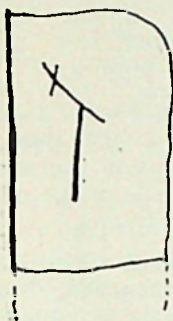
Сл. 33.

Сл. 34.

Неоспорно је да човек, и у најнижој образованости, има осећаја за лепотом. Он тетовира своје лице, своје тело, да би себи дао што лепши облик. Он тетовира, такође, и камен, да би и њему дао више лепоте. (Сл. 39). У оваквим случајевима може се покашто наћи и нечега религиознога, нечега верског; али ту увек има и уметничких осећаја и схватања. Па, ипак, поред тежње човекове да да какав уметнички рад, од првих тренутака његових виђа се и његова жеља да остави

успомену, да гледаоце својих слика подсети на штогод. Уз уметничку машту ствара се одмах и брига да се прошлост не утре и да се о њој добију боља сазнања.

Ово друго сликање била би управо прва писменост човекова. Оно даје слику мисли; помоћу њега човек изражава своје осећаје. Његови краћи и дужи потези оцртавају душу његову, откуцаје његовог срца, његов бол или његову радост. Помоћу слика он говори о своме животу и својој прошлости. И ми смо већ видели да су његове слике, претворене у ребусе или у просте геометриске облике, управо његова књига коју је он читао. Својим цртама, резама, тачкама, удубљењима, чворовима, геометриским цртежима и правим сликама, он се изражавао као какав озбиљни историчар или као какав велики песник и уметник свога доба. И њега су добро разумевали његови савременици, па су га можда дуго и лепо схватили и његови потомци. Његови радови могли су давати, у исто време, поуке и обавештења; могли су давати подстрека за какав важнији посао и савета у чувању од зла. Својом појавом, његове слике могле су улазити у световни и духовни живот



Сл. 35.

†. 7. †

Сл. 36.



Сл. 39.

његовог времена. Прва веровања и прва страховања улазили су у оне прве човекове сликарске потезе.

Према приликама у којима се јављала, та прва писменост човекова, била је сасвим довољна. Она је подмиривала потребе тадањег друштва. Али, у колико се живот јаче развијао, и ова писменост морала је, природно, све јаче мењати свој облик. Она се морала усавршавати и прилагођавати новим приликама. Сликање је у току времена, за изражавање мисли, било веома заморно и сувише сложено; оно је постало све теже за брзу и свакидању употребу. И човек је дошао на мисао да скраћује слике. Место целине, узимао је само поједине делове, и то оне који су му били најизразитији и који су му најбоље представљали општи облик. И као што се скраћивањем мисли и слика које их представљају дошло до ребуса, у којима се све те мисли ипак виде, тако се у појединим цртама, скраћеницама ових слика, налазе исте мисли, исте жеље и осећаји, који су били изражени сликама, ширим обликом писања. Скраћивања су настављана и даље. Живот је брзо пролазио. Потребе су бивале нове. Писменост је постајала све потребнијом. И од некадашњих слика остајале су само мање црте, па и оне тако измењене да не би могле ни подсетити на своје порекло. И ми бисмо данас мо-

рали бити јако изненађени, када бисмо ишли трагом прошлости и истраживали постанак појединих слова данашњих азбука.

Уз ребусе, видели смо, налазе се разни геометриски облици. Можда су они остатак каквих ранијих слика из природе, а можда су то у почетку били само украсни знаци, слике за улепшавање. После извесног времена, и ти знаци, те геометриске слике, добиле су своје писмено значење. И они су се читали, слично ребусима. А у току употребе и ови знаци добијају своје скраћенице; и ту се делови узимају место целине. Тако се временом из тих заосталих црта, од слика из природе и ових геометриских облика, а уведених у обичај писања, ствара сав-

ЕЕ АААА РЕНУВ ЛРА^х КД

Н410 РЕЕ⁷ Нт

Е1СΔХНХМ. Н НУ Э

К'В 'ААΔХ0Δ 970ΔР

ЖНВДУН С4В4 Х⁷ЭРД

УНН4 ПНН ПД⁷УДШ1А

44Р1 7С П171

Сл. 37.

Ч, Г, Е, Ё, С, О, В, Р, П, Н, А

Сл. 38.

би хтео на нешто да се потсети, да себи створи какву мисао која би иначе могла бити изгубљена, завеже чвор на својој марами. Тај чвор понекада казује читаву историју. Неки дивљачки народи, да би сачували успомену на поштогод што је за њих од веће вредности, служе се испреплетаним чворовима од осушеног биља. Приликом освајања Мексика и Перу, Шпањолци су код тамошњих народа нашли нарочиту врсту плетених чворова на штапу, који је увијен у круг (сл. 40). Око овога штапа или око какве дашчице увезани су чворови од кончића разне боје; чворови су низани један за другим и праве читаве сплетове, а било их је веома разноврсних. Ти чворови говорили су ономе ко је умео да их чита, више но каква књига. Читава песничка дела исписивана су чворовима! У Кини се и данас народ Миаоце служи малим штапићима са чворовима од испреплетаног канапа. Овоме слично, црвенокожари у Америци удешавају ђердане са нарочитим склопом шкољака и ками-чака, који бојом и положајем треба да покажу своје посебно а општим распоредом укупно значење. У наласцима од остатака првобитних

свим нова писменост. Из сликовног и ребусног писања, ствара се јероглифско а из овога алфабетско.

Но није се свуда јављало сликање, нити је писменост у свију народа постала из њега. То је био само један начин постанка писања, али он није био једини.

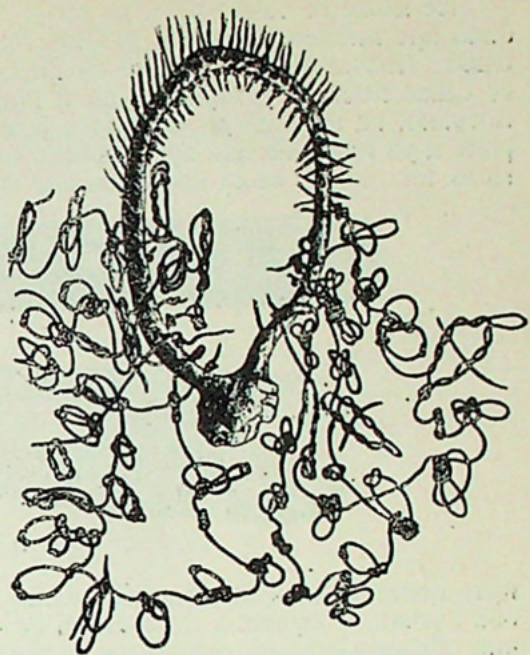
Писање, у основи, има подсећајни задатак. А подсећати се на штогод може се на више начина.

Један од тих начина је везивање чворова. Оно је можда постало још пре стварање црта и рупа. За њ знају чак и савремени Европљани. И данашњи обрзовани човек, кад

Људи често је било украса, који подсећају на ову употребу у црвенокожара. Тако је из ранијег доба америчких црвенокожаца нађен, поред каменог оружја и оруђа, још и бушен шљунак, који је удешаван као зрна ђердана и гривне и служио за украс. Али их је било и разне боје, различног прелома, разноврсних облика. Редом у коме су били, давали су изглед средства за подсећање. У Перу још пре времена њивових владара употребљавани су за исти циљ шљунак и кукурузна зрна разне боје. То је, дакле, било такође једно од првих обележја за подсећање, једно од првих писмености, ако се тај израз да употребити. Али је несумњиво да је и овај начин подсећања, онако као и слике, утицао на развој писања. Понека писања (н. пр. кинеско цео) и данас још личе на везивање чворова.

Један од начина за подсећање био је такође резање црта и удубљивање мањих или већих тачака (чанчића) (сл. 41). Мале дрвене плочице (штапићи) са таквим урезима и тачкама, биле су дуго у употреби код старих Германаца, Скандинаваца, Скита, Кинеза, Монгола, па и Египћана. Код ових било је и савршенијих, са правим јероглифским исписима. Употреба ових штапића и данас је очувана у успомени означених народа, и то у изразима који њима одговарају: К е - м у код Кинеза, Buchstabe код Германаца, bok-stafir код Скандинаваца.¹⁾

Пре постанка руна, и германски и скандинавски народи служили су се резама. И Словени имали су такође црте и резе.²⁾ И у данашње доба



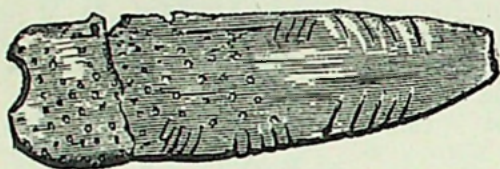
Сл. 40.

¹⁾ Г. Тих. Ђорђевић (Из Србије кнеза Милоша, културне прилике од 1815—1831) износи занимљиве белешке о писању у нас приликом нашег ослобођења. У то време није било ништа боље ни у другим српским крајевима јужно од Саве и Дунава. Герасим Зелнић учио је писати на липовој дасцици, па шта би данас написао то би морао сутра отргн, да би могао понова пи'ати... Јанићије Памучанин је „из почетка писао по јасновим корама и по каменим плочама... У Лесковцу се све до пред ослобођење у школи учило писати по песку на *йесочу*. Песоч се називала прва школска клупа, која је била хоризонтална и са стране оперважена. По њој се посипао песак и летвицом заравњавао, па се по њему кажипрстом писало... И у Куманову се исто тако учило писати... Кнез Васа Поповић (рођен 1777) научио је писати и читати самоучки, идући за стоком и пишући по оним белим печуркама што ничу по кладама... Ми тадашњи људи, казује један савремени београдски ученик, да би учили писати слова, узимали смо са зове лишће и на овом смо са чиолом избадали слова“.

²⁾ Јесу ли Словени у дохисторичко доба знали за писмо? Црноризац Храбар, који је писао у време када је још било људи што су видели Ђирила и Методија, вели изреком да Словени пређе, погачи будућу, не имадијиху књига, него *црџама* и *резама* бројаху и гатаху... Али по доказивању ученога управитеља семинарије дубровачке, Клемента Грубишића, који је први (1766) узео знанствено истраживати постање писма глаголских,

очувана је још донекле употреба ових црта и удубљења, па и самих штапова. Познати су, н. пр., лебарски и други рабоши, који су и данас довољни за намењени циљ. Некада су у Србији купљени нови војници. (рескрути) помоћу рабоша, а тако исто резана је и наплаћивана пореза као и остали данци. Читави рачуни извођени су на тим рабошима. Сличан случај је и код данашњих часовничара, који цртама урезаним на часовнику обележавају колико су пута извршили оправку.

Не може се тачно рећи да ли је сликање и исписивање сликањем било пре писања цртања и резама. Може бити да су резе створене од слика, умањаванјем и одвајањем појединих делова; а може бити и да су слике постале усавршавањем и ширењем црта. И једно и друго је могућно, па изгледа да је било и једно и друго. Тек уз слике из природе и уз прво писање престављено сликама, налазе се и тачке и резе. Исто тако не би се са поузданошћу могло казати ни да ли су понеке



Сл. 41.

црте постале од геометриских облика, или је то било обратно; јер су оба случаја могућна, а изгледа да су оба била отстваривана. Овај начин обележавања мисли као да је дао и једну врсту доцнијег писања, познатог под именом **к л и н а с т о г**. Може се овом писању тражити извор у сликању из природе, и у умањивању тих слика, али изгледа природније и много вероватније да ће се пре наћи у употреби реза и црта.

Као грађа за обележавање и исписивање црта и тачака било је дрво, камен, кост и метал.

2) Неки стари исписи

Од многобројних старих исписа изнећемо овде само неке:

глаголица је старија од св. Јеронима (346—420). Сва је прилика, мисли Грубишић, да је глаголицу саставио некакви аргочеловац фрижанин, врсник Полифемов. *Фрижани су да- како били Словени*, а слова њихова сасвим су наликовала на руне старих Гета и Гота, који су такојер Словени — па од ових руна створила се глаголица.... Кад дакле ваља држати да је глаголица најстарије и прво писмо словенско, а првом писму да је научио Словене св. Константин и Ђирило онда ваља држати и то да је глаголицу сачинио св. Ђирило... (*Црпцице из хрватске књижевности*, Др Иван Броз, св. II. 1888) — „Још и ппе Св. Писма на словенском језику Срби и Хрвати имали су *нарочите знаке* за свој писмени говор; те знаке звали су *црте* и *резе*, из којих се по свој прилици развила су се нарочита слова, позната под именом *босанчице* или *босанске буквице*; а била је позната и *тејна буквица*, у којој су употребљена обична ћириљска писмена с промењеним значењем или се слова замењују бројевима. Ова се јавља од половине XIV в. а била је у употреби нарочито од XV до XVII в.

илике да се posлужим једним старим јеванђељем (сл. пергаменту. Очигледно је да јеванђеље води порекло је; али за предмет, којим се овде бавимо, важнија је



Сл. 48.

Сл. 49.

Забелешка је из новијег времена; али су у њој сачувана и нека стара слова, па и **Ч** које се виђа и у првобитним азбукама малоазиским.

Сл. 50.

(„Старинар“ год. V, књига I.) (сл. 51).



г) Из олтара манастира Жиче („Старишар”, год. II, књ. 2), од 1679 год. (сл. 52).

д) Из манастира Манасије

У манастиру Манасији налазе се, по пок. Е. Цветићу, професору (који ми је белешку уступио) ове речи (сл. 53):

Као што се види, и овде су очувана слова, која се налазе у неком или у свима од напред означених споменика (Срндаљу, Ђуковцу, Јеванђељу, ватиканском рукопису) (сл. 54):

ђ) Неки стари новци

По Сими Љубићу (На обрану правости старо-српских златних новца, (Рад Југословен. академије, књ. XXXIV) налазе се натписи, на једном новцу краља Милутина (сл. 55), а на једном новцу краља Вукашина (сл. 56)

Овде су од значаја слова (сл. 57):

е) Црква Св. Спаса у Скопљу¹⁾

У олтару ове цркве налази се један надгробни камен, на коме се једва може прочитати овај натпис (сл. 58):

Овде би могла бити од значаја слова (сл. 59), (која се разликују од Н) и слово (сл. 60).

Сл. 52.

АѢМО Х97Ѣ МОРАН

Λ17L 7VИСТЙV

СТППѦНБ

Сл. 53.

1 7 L 9 X

МИЛѦТЫL

Сл. 54.

Сл. 55.

ВЛБ
КАШИН
БЛФ

Сл. 56.

8/4

Л 4 8

ХНИ4Н

Х8НН

4

Сл. 57.

Сл. 58.

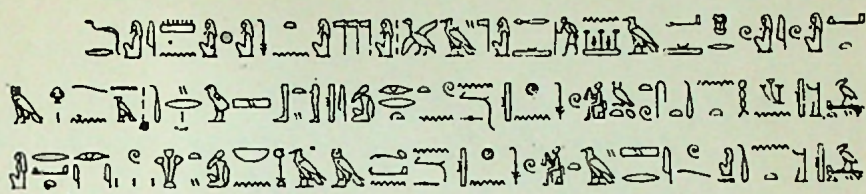
Сл. 59.

Сл. 60.

¹⁾ Ова црква, као и црква Св. Богородице (саборна) у Скопљу, пружају нарочите занимљивости. У цркви „Св. Спаса”, за коју се мисли да је раније била женски манастир Св. Богородице, налазе се у олтару, изрезани у дрворезу, лавови и јелени, затим разне лишће. (И ова црква, као и Св. Пантелејмон и мала црква у Нишу, налазе се у земљи. Изгледа да су истог типа а може бити да им ни по времену зидања нема велик-

ж) Разни страни исписи и азбуке:

1) и с п и с и египатски (сл. 61), феничански (сл. 62), хетитски (сл. 63), еламитски (сл. 64), етрурски (сл. 65), Оско у Италији (сл. 66), рунски (сл. 67), литвански (сл. 68), абисински (сл. 69), коптски (сл. 70), јелински (71), старословенски (сл. 72); а з б у к е: кинеска (сл. 73), феничанска (74), фригиска (75), ликиска (76), етрурска (76), латинска (78), готска (79), рунска (општа и најстарија) (80), глаголица (81), босанчица (82).



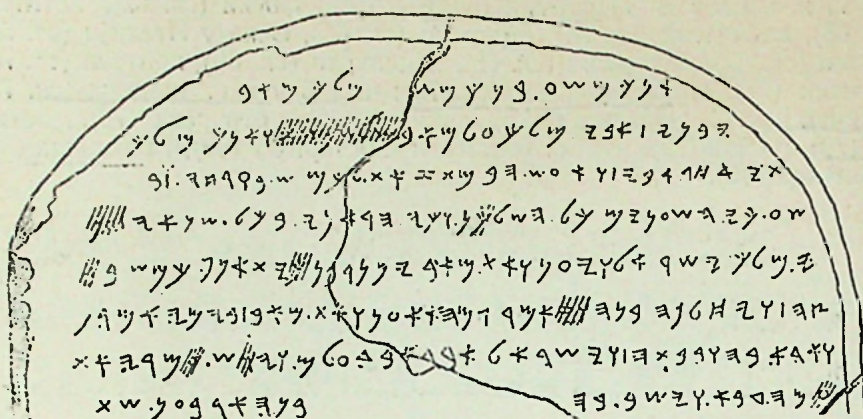
Сл. 61.

Према овоме што смо до сада видели, могло би се рећи да су у најранијем писању помоћу слика и знакова прво престављани какви догађаји или тренутци из живота, те се на такав начин исписивала нека мисао о њима. Првобитно писање човеково, било да се састојало из целих слика или њихових делова, било да је обележавано цртама и резима, имало је, дакле, за циљ исказивање мисли. И мисао је исказивана на разне начине. У току времена прешло се са једноставног сликања целокупног догађаја на цртање појединих предмета и људи умешаних у догађаје. Човек је престао сликати целокупне мисли и својим потезима изражавао је само речи као преставу појединих предмета и појмова. Са сликања мисли прешло се тако на сликање речи. Одавде је требало учинити још само један корак па да се дође на сликање слогова. Тим путем прешло се временом на цртање и писање гласова. Прво се, дакле, сликале мисли, затим речи, потом слогови, и најзад гласови. У сликању мисли није се имало шта читати. Ту је требало само схватити и разумети. Тек сликање речи повлачи за собом читање. Из тога се види да је сликање мисли захтевало развијену моћ схватања и разумевања, док познија исписивања гласова траже просто познавање једног малог и одређеног броја писмена.

Видели смо такође да нам сликање мисли (идеографско писање) може бити двојак. Оно је право, фигуративно, кад непосредно снима какав предмет или догађај; или је вештачко, замишљено, кад даје израз нечега што се само замишља а не снима непосредно. Оваква писања позната су највише под именом симболичких, а имају понајчешће какво верско значење. И сликање гласова (фонетизам) може, тако исто, бити двојак: сликање слогова (силабизам) и сликање појединих

разлике). — У цркви Св. Богородице (саборној) налазе се на иконостасу две супротне аждаје: при улазу у олтар сунце са зрацима и оком. У олтару налази се грождје, разно биље и лишће; а поред тога има и тица, голубова и некаквих двоглавих, по свој прилици орлова. Као украси по зидовима виде се тице, јелени, овнови, пси. Икона Св. Мине одвојена је од осталих. На њој овај светац држи копље и велико јаје. Ови украси несумњиво упућују на прехришћанска веровања. Сликање животиња, сунца, звезданог неба, знак је без сумње везе са најранијим веровањем. Пада у очи да се у цркви Св. Богородице истиче сунце са звезданим небом а не изостаје ни ован, што, може бити, води у египатско веровање, ка богу Амону и богу Атону.

гласова (алфабетизам). Символички знаци, који су ранијег порекла од фонетичких, очували су се покашто са овима и имали знатну



Сл. 62.



Сл. 63.

улогу у писмености доцнијег доба. Фонетичко писање има, у главном, азбуке приволиниских и азбуке округлих слова.

Народи старог века објашњавали су себи постанак писмености сваки на свој начин. Ипак су је, у већини случајева, доводили од каквог божанства, које је било први учитељ и творац писмености сво-

га изабранога народа. Тако су сва првобитна писања, иако нису постала ради вере и под њеним утицајем, у току времена добила верско-



Сл. 64.

обележје и верски значај. Она су се временом тако чврсто везала за веру, да их је ова одржавала као свој саставни део. Она је била света, тајанствена и неразумљива за лица која нису припадала цркви. И тек са променом вере вршила се и измена у начину писања. Уништена вера није могла више бити ни заштитник своје писмености. Тако смо и ми, примањем хришћанства напустили и заборавили своје црте и резе.

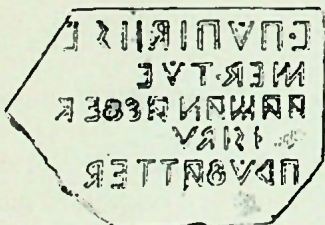
IV ЗАКЉУЧАК

а) Пренсториска просвећеност

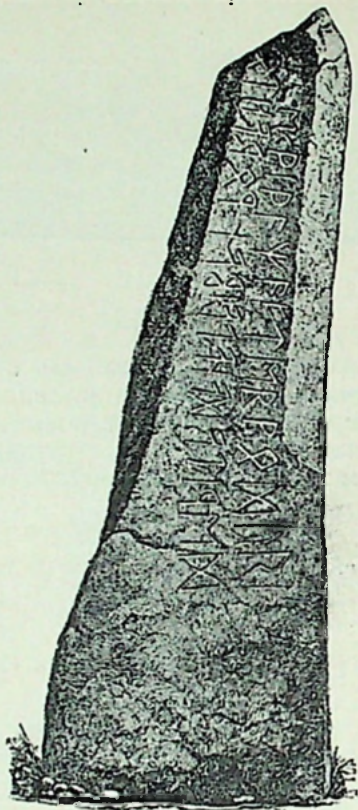
Несумњиво је да човекова просвећеност није напрасна појава и грenутни успех његовога духа. Морали су векови пролазити у борби



Сл. 65.



Сл. 66.



Сл. 67.

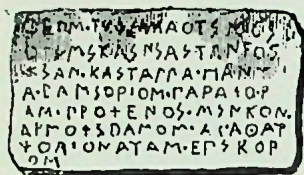


Сл. 68.

против природе и тешког живота. За то време човек је, и не опажајући, лагано и корак по корак, ишао бољим данима својим. Просвећеност, у основи, има задатак да човеку створи боље услове за погод-

жавала их је и њихову просвећеност уједначавала. Отуда долази да у свима племенима и народима, почевши од преисториске просвећености до данас, има и оригиналности, нечега сопственога, и позајмљивања са стране. Утицај суседа од увек је играо велику улогу у животу људи, нарочито утицај јаче, снажније и умно напредније расе.

Према испитивањима која су до сада обављена, утврђено је да је и у европских народа било од искона таквих утицаја и приближавања, поред неминовних разилажења. Тако се зна да су, у преисториско доба, првобитне културе средње, западне и северне Европе биле под утицајем југа и истока. А да се изазове покрет са југа и истока, и да се отуда осети јачи утицај, морало је, несумњиво, да на тој страни постоји какав напреднији живаљ. Из тих крајева буђена је Европа, подиган њен дух и разгоњен мрак у коме су били прастановници нашега дела света.¹⁾



Сл. 72.

Д. Гдѣ сѣдѣхъ людемъ: сѣдиши, гдѣ, по
прѣвѣ моеѣ и по неслобѣ моеѣ на мѣ.

І. Да скончається слово грѣшныхъ, и
исправниши прѣнаго, испиташи сердца и вѣтрѣбы,
бже, прѣнш.

Аі. Помошь боѣ ѿ бга, спѣшиши
прѣвѣи сердцаи.

Бі. Бгъ сѣдѣтель прѣнш, и крѣпокъ, и
долготерпѣливъ, и не гнѣвъ наводѣи на
бѣлѣхъ дѣнь.

Гі. Ище не ѿбратитѣся, ѡрѣжіе своѣ
ѡчнѣтитѣ, лѣкъ своѣ напратѣ, и ѡгнѣвоѣ и,

Сл. 72.



Сл. 73.

¹⁾ Тумулуси, који су до сада нађени једино у Нишавској дољи, показују нам врло јасно пут, којим је дошао онај народ што је мртвима те гробове сградио... Ако погледамо на коју бољу карту Балк. полуостра, видећемо тумулус најпре на Мраморном мору и близу Босфора, а после редом у правцу прастарог друма, којим су народи кроз Балкански полуоток пролазили а којим иде и најновија железничка траса — дакле у правцу од Цариграда Једрену... народ се овај кретао уз Марицу и ту је у долини ове реке, у долини Тунице и у басену Карлове живео а највише га је било у околини Филибе, те је по свој прилици ту била средина насељу тога народа. Ни јужно преко планине Родопа ни северно преко Балкана није се тај народ пружао, већ се потиснут којим другим, јачим народом, селно вазда од истока на запад, или се било са ког другог узрока у том правцу покретао... До Нишавске долине а не даље пружа се у нашој земљи преисториски човек:

Њихов првобитни живот, из кога су и сами својим трудом и радом постепено изилазили, брже је нишчеао под утицајем са стране. У Шпанији и Пољској нађено је у последње време доста радова, веома зна-

А	𐌰 𐌱	З	𐌵 𐌶	Л	𐌽 𐌾	Р	𐌶 𐌷
В	𐌲 𐌳	Н	𐌺 𐌻	М	𐌼 𐌽	Q	𐌿 𐍀
Г	𐌴 𐌵	О	𐌾 𐌿	И	𐍁 𐍂	Р	𐍃 𐍄
Д	𐌶 𐌷	І	𐍅 𐍆	Е	𐍇 𐍈	Σ	𐍉 𐍊
Е	𐌸 𐌹	К	𐍇 𐍈	О	𐍉 𐍊	Т	𐍋 𐍌
Б	𐌺 𐌻			П	𐍅 𐍆		

Сл. 74.

чајних по најстарију археологију; тако исто нађено је у Скандинавији, Корзици, Италији. Сви они доста јасно обележавају трагове пута, којим је ишла јача и напреднија просвећеност. У свима крајевима Европе било је сопственога напретка, и он је погдешто био доста знатан; али је овај утицај са југа и истока кренуо Европу на брже и успешније подизање. У сваком случају, ови трагови пренесториског живота, показују да је још у прво доба постојао некакав снажан бесчуг који је везао у смислу просвећености и напредовања, југ и север, исток и запад

Европе, и да право легло и вре-то напредније европске обрзованости треба тражити негде на истоку и југу, може бити око Балканског полуострва и његове близине.

a	AA
b	BB
y	Г
d	Δ Δ
e	EEE
v	FF
z	SS
i	I
h	KK
l	Λ
m	MM
n	N
o	OO
p	PP
r	RR
s	SS
t	TT
u	Υ
ph	Φ

Сл. 75.

ā	AR
ā	X
ē	↑
ē	E
ī	I
ī	II
v	B b
ō	B B
ū f	+
v	Ж Ж Ж
ō	Ж Ж Ж
u	У У У У
u	У У У У У
ō	O

Сл. 76.

AA	AAA	AAAA
>	> c	> >
1	1 1 1	1 1 1
1	1 1 1	1 1 1
		# Z
□	□ □ □	□ □ □
◇	◇ ◇ ◇	◇ ◇
I	I	I
J	J	J
W W	W W W	W W W W

Сл. 77.

и ту је у судару са којим другим народом пропао или је прелазни у други ступањ културе свој карактер и своје дотадање обичаје променио и престао да прави тумулусе — да пам оставља трагове свога некадашњег бића". (Трагови пренесториског човека у Србији, од Филикса Хофмана, Гласник срп. ученог друштва, књ. LI, стр. 16, 17).

в) Време постанка мегалита из Сридаља

Ако упоредимо раније изнете преисториске цртеже са сликањем мегалита из Сридаља, видећемо да цртежи првих, по простоти своје израде, одговарају цртежима других. Потези једних као да су подешавани према потезима других. То би већ био један разлог да се верује у преисториску старину овога мегалита. Сличност ових радова мора нас водити до таквога закључка. Али има нешто што ми се чини да је још јаче од тога. То су сами цртежи, по својој замисли, а не само по своме извођењу. Мегалит и у овом погледу показује велику сличност са поменутим преисториским цртежима, да баш друге и не узимамо у помоћ. На овом мегалиту, поред осталог, видимо слику зуба,¹⁾ давно изумрле животиње на нашем полуострву. То је прва слика зуброва у нас, и она је цртана без сумње у доба када је Јастребац знао и за ове своје становнике. Коњички поход, људи и животиње, геометриски облици, уопште све овако насликано како је на мегалиту, даје и у целини и у појединостама замисао каква је била могућна само у прво доба, у преисториском времену. И као што први човекови радови и по замисли и по изради мање више личе једно на друго, и цртежи на мегалиту нису у том погледу далеко од цртежа на северу и југу од нас. Великом очигледношћу, они им се чак приближавају.

Пада у очи тачност израде мегалитских слика, које је оставио цртач из Сридаља. Он је нешто грубљим али јасним цртама, са пуно ђерности и тачности, снимао своје предмете и вајао своју мисао. Он је урезивао у камен, под оним лиснатим грањем, слушајући журбор потока, читаве догађаје. Пред његовим очима јездили су коњаници, пролазиле разне животиње; и он их је снимао и задржавао на

A A A	A A	A
B B	B	B
C C	C	C
D	D	D
E E	E	E
F F	F	F
	G	G
H	H	H
I	I	I
K F	K	K
L	L	L
M M	M M	M
N N	N N	N
O O	O	O
P P	P P	P
Q Q	Q	Q
R R	R	R
S S	S	S
T	T	T
V	V	V
X	X	X

Сл. 78.

У П Р F R C X P H T
 1 4 V M Y S T B M A
 G O X X

Сл. 79.

A B G Q F U Z L Y I I K A M
 N S M P Y K S T Y F X O A T

Сл. 80.

камену. А да би боље објаснио прилике, чију је успомену хтео да задржи, он је поред слика бележио резе, тачке, геометриске облике. Они су били допуна његове праве слике и служили су за то да гледаоцу јасније покажу шта је сликар желео. И док је целокупна слика имала да се схвати, да се разуме, ове допуне имале су да се читају. То су били,

¹⁾ На једном од најстаријих литванских нована (сл. 68) види се слика зуба са знацима сличним онима на мегалиту.

можда, ребуси и јероглифи цртача из Сридаља, а то су, у исто време, може бити, и први балкански ребуси и јероглифи.

Оно што један од коњаника држи у руци, издигнуто над својом главом личи много на заставу. Оно одговара и нашим данашњим децим змајевима, чије би се порекло можда могло тражити у старим заставама или, може бити, баш обротно. И ако се узме као тачна, та претпоставка која је вероватна, може се доћи до закључка да је ово био какав поход војнички, ловачки или чак и верски. На прву претпоставку наводи и слика коња без јахача, који је показан у празцу кретања ка коњаницима, као и слике ове животиње удаљене од коњаника. — На гробљу у Сридаљу, као што смо видели, насликан је на једном споменику предмет, који се такође држи у руци и више главе. Овај предмет као да није далеко од предмета, који носи јахач са мегалита, а оба два се држе у десној руци. Овоме слична шара види се на једном надгробном богомилском споменику у Етнографском музеју у Београду, те није искључена могућност да овај предмет, ако не обележава заставу, представља можда какав верски знак.

На мегалиту се виђа и слика стреле. Могло би се претпоставити да она представља оружје; али је вероватније да је какав јероглифски знак, или нешто томе слично. Таквих знакова имамо у многим првобитним азбукама.

На мегалиту се даље виде и нека змијаста тела. Судећи по простору који заузимају, у сравњењу са другим животињским облицима, она су великих размера. Данас у нашим крајевима нема великих змија, сем смука, који такође не би био довољно велики за срезмењу ових цртежа. Према томе, мора бити да је цртач овде представљао змијурине каквих данас у нашим крајевима нема. Очигледно је, ако ово сликање змија није имало какав јероглифски смисао, да је сликар желео претставити човеков додир са овим некадашњим чудовиштима и опасним бићима, које су поједини народи поштовали као божанства. На мегалиту се такође виде змијаста тела испод којих се налазе ноге и труп. Ти цртежи нису довољно јасни у свом доњем делу; али се из целокупног облика могу назрети слике животиња сличних жирафа. Један од ових цртежа као да представља лењивца. А сви цртежи показују друге климатске прилике и други животињски свет, но што је сада у овим

Слика	Пробитни Знак	Почетак	Место	Крај	АТНА	Други	Други	Други	Други	Други	Други
A	AA	AA	AA	AA	AA	A	AA	AA	AA	AA	A
B				BB	BB	B	B	BB	BB	B	B
G	G	G	GA	GA	GA	G	GA	GA	GA	G	G
D	DD	DD	DD	DD	DD	D	DD	DD	DD	D	D
E	EE	EE	EE	EE	EE	E	EE	EE	EE	E	E
F				FF	FF	F	FF	FF	FF	F	F
I					II	I	II	II	II	I	I
H	HH	HH	HH	HH	HH	H	HH	HH	HH	H	H
O	OO	OO	OO	OO	OO	O	OO	OO	OO	O	O
L	LL	LL	LL	LL	LL	L	LL	LL	LL	L	L
M	MM	MM	MM	MM	MM	M	MM	MM	MM	M	M
N	NN	NN	NN	NN	NN	N	NN	NN	NN	N	N
X	XX	XX	XX	XX	XX	X	XX	XX	XX	X	X
Y	YY	YY	YY	YY	YY	Y	YY	YY	YY	Y	Y
Z	ZZ	ZZ	ZZ	ZZ	ZZ	Z	ZZ	ZZ	ZZ	Z	Z
Q	QQ	QQ	QQ	QQ	QQ	Q	QQ	QQ	QQ	Q	Q
P	PP	PP	PP	PP	PP	P	PP	PP	PP	P	P
R	RR	RR	RR	RR	RR	R	RR	RR	RR	R	R
S	SS	SS	SS	SS	SS	S	SS	SS	SS	S	S
T	TT	TT	TT	TT	TT	T	TT	TT	TT	T	T
U	UU	UU	UU	UU	UU	U	UU	UU	UU	U	U
V	VV	VV	VV	VV	VV	V	VV	VV	VV	V	V
W	WW	WW	WW	WW	WW	W	WW	WW	WW	W	W
X	XX	XX	XX	XX	XX	X	XX	XX	XX	X	X
Y	YY	YY	YY	YY	YY	Y	YY	YY	YY	Y	Y
Z	ZZ	ZZ	ZZ	ZZ	ZZ	Z	ZZ	ZZ	ZZ	Z	Z

Сл. 81.

крајевима. Могло би се, по томе, веровати да је сликар можда донео утиске из неке друге домовине, па их је ту оцртао; или је може бити, наша домовина тада друкче изгледала. У ово друго природније је веровати; а у сваком случају, и ови цртежи показују велику старост овога мегалита.

Поред чанчића, којих има неколико, налази се, на мегалигу, и један круг у чијој је средини мали кружић. Ако и ово није јероглифско обележје, вероватно је да је какав сунчани знак, који је био познат на Истоку, нарочито у Мисиру. Мисирци су веровали у сунце и једним таквим кругом обележавали су и сунце и бога сунца. То би нас, пак, одвело на мисао да ни сликару није било непознато веровање у ово божанство.

Цртач из Срнадаља је несумњиво добро познавао сликарску вештину свога времена. Његови радови су јасни и лепо израђени. Он нам је, у својим сликама, поред осталог, казао да су у његово доба неке животиње (оне за јахање) биле припитомљене и да је тада било познато јахање. На друге се без сумње ишло у лов. Судећи по стрелицама, које су поред зубра и лењивца (ако она слика представља лењивца), као да се овде хтео прествити и лов на ове животиње. По свој прилици

As	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	1	UK	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	400
Enk	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	2	For	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	500
Vile	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	3	Nhr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	600
Enk	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	4	O	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	700
Est	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	5	Sra	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	800
Zrile	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	6	Tu	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	900
Zrile	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	7	Tm	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	1000
Zrile	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	8	Su	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Zrile	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	9	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
I	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	10	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	11	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	12	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	13	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	14	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	15	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	16	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	17	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	18	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	19	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	20	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	21	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	22	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	23	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	24	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	25	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	26	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	27	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	28	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Dtr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	29	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	
Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	30	Jr	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	𐎠 𐎡	

Сл. 82.

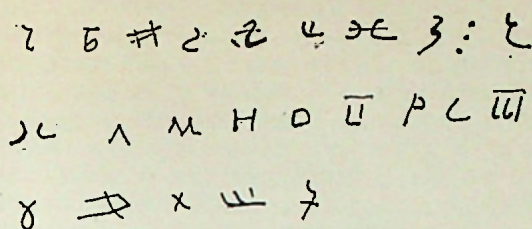
пи, или још и раније, ако се мисли на Исток, где је припитомљавање животиња било још и раније. Ако се, опет, обазремо и на околност,

1) „У индиским Ведама још се није знало за јахање коња, а грчко предање доводило је ову вештину из Тракије и отуда је постала прича о *кенџаурима* (пола коњ а пола човек)“ — (*Историја свеија*, преисториско доба. Св. Бошковић) — „...Коњ је био у ариских народа питама домаћа животиња, пре но што се они развијаше, једни у Индију а други у Иран и Европу... Говече је из најранијих времена у Европи позната жи-

вила је тада позната и употреба застава, а са тим, вероватно, ишло је и познавање оружја и правилно вођено ратовање. Судећи по јелинским традицијама у нашим крајевима био је познат коњ, као и вештина јахања,¹⁾ пре но у Јеладни. И док наш најстарији споменик обележава коња, на старијим мисирским споменицима о њему нема никаква трага.

Ако би се узео у обзир начин сликања, мегалит је вероватно из магдаленске периоде,²⁾ када се сликало слично овоме; а судећи по припитомљеним животињама, овај рад требало би унети најраније у ребенхаузенску периоду, гледајући на доба припитомљавања животиња у Западној Евро-

горе поменути, по којој би Јелини добили вештину јахања од Трачана и на то да њихов долазак у Јеладу, према садањем стању науке, треба ставити негде пре 12 векова пре Хр., онда се може учинити претпоставка да се у области мегалита знало о јахању бар у времену између доласка Јелина и њиховог познавања јахања, у сваком случају пре VIII века. Но није искључена могућност и ранијег времена, ако се има на



Сл. 82.

уму мишљење да су се Јелини доселили из Азије, може бити баш преко острвља. У сваком случају, мегалит из Срдња неоспорно утврђује да је у нашим крајевима било припитомљених животиња и да је била позната вештина јахања још у преисториско доба, из ког су времена и ови цртежи. А старину овога мегалита треба неоспорно ставити или у еолитско или у неолитско доба, може бити пре у прво но у друго.

б) Усмени трагови из ранијег доба

Изгледа ми да пије ни мало без значаја што се камење у Вукању и Ћуковцу и данас чува као каква светиња. Рекло би се да се у њима огледа нека давнашња прошлост, пуна тајанствености и некаквог сјаја и величине туна закопане. Неповратни дани који су прохујали и једва оставили нешто трага за собом, као да су овде, у ближој и даљој околини мегалита, утисли јача обележја. Човек је ту живео и радио у незапамћено доба, и трагови његовога рада и живота виде се у том светом камену, у тим надгробним споменицима.

Али ту има и других веровања и других успомена. Тако је још и данас живо народно предање, по коме је испод Ћуковца била некада велика варош. Она је цветала и била напредна, можда баш у оно доба када су се по Ћуковцу сејали гробови њених становника. Суђећи, пак, по гробљу, које је несумњиво њено, и та варош мора да је била из давног, прехришћанског доба, може бити чак из преисториског времена. Можда то у ствари није ни била варош; можда је то

вотиња: у доба север. јелена и мамута а особито у доба *углачаног камена* и језерских насеља већ је било у пола припитомљено... Најзнатнији научници доводе порекло садањих врста говеди од три старе врсте: 1) *bos primigenius*; 2) *bos longifrons*; 3) *bos trolitosus*". (*Историја Света*, I, Ст. Бошковић) — „...на мисирским споменицима из старог доба нема никаква знака, који би представљао коња; а ово нам даје јасних доказа, да прва племена која се населише у Мисиру и тамо поставише основе најранијој цивилизацији, нису познавали коње у питомом стању. Па не само у старој, но и у средњој држави мисирској, све до XIII династије нема помена о коњу. Тек доцније, пошто завладаше краљеви од „пастирских“ племена из Азије (Икси), а нарочито са XIII династијом (око 1800 год. пре Хр.) јавља се коњ у Мисиру у општој употреби за домаће послове и у војним походима где су убојна кола са два коња била главна сила за нападање“. (*Историја света*, Стари век, Ст. Бошковић).

²⁾ По професору Менгину (в. стр. 12 прим.) треба да је из халштатског доба.

било само веће насеље, значајније од осталих у околини. Од ње није остало никаква трага, сем овога гробља; а оно, боље по ништа друго, казује о њеној великој старини.

На трећој страни од мегалита и Сридаља, на планини Јастрепцу, налази се вис који носи име *Змајевца*. Изгледа да је овај вис, горд и поносит, на својим плећима највише изнео успомену на старо многобоштво. Он је сачувао из минулих времена веровање у змајеве, богове најранијих дана. Веровање у змајеве је прехришћанско, може бити још и пренесторско. Оно се још и данас одржало у разних источних народа, поглавито Кине. И Словени су познавали змајеве и аждаје, па је и хришћанство било принуђено да их делом задржи (н. пр. свети Ђорђе убија аждају). Наша народна поезија пуна је успомена на змајеве и аждаје, а наша деца још и данас пуштају своје змајеве да лете под облаке. Једна од лепих поетских замисли без сумње је она, која говори о змају, цару Лазару и царици Милицы. Она замисља змаја са Јастрепца, без сумње из овога Змајевца, који није далеко од мегалита и Сридаља. По томе народном причању, „цар Лазаре сједе за вечеру. Покрај њега царица Милица. Милица је сјетна, невесела, у образу бл'једа и потмула. А пита је славни цар Лазаре: О Милице, о моја царице! Што те питам, право да ми кажеш: што си тако сјетна, невесела, у образу бл'једа и потмула? Шта т' је мало у двору нашем? — Вели њему царица Милица: цар Лазаре, српска круно златна! Кад ме питаш, право ћу ти казат'. Свашта доста у дворцу нашем; него има годинница дана, како се је Змаје навадио, навадио *Змај од Јастрепца*, те долази на бијелу кулу, те ме љуби на бијелој кули!" — Змај са Јастрепца планине то је, без сумње, онај исти Змај огњени, што силази са Јастреб-планине те грли и љуби жену бана Сибињског, која затим рађа Бановића Секулу. — У нашег народа још је очуван обичај да се о Ивандану пале ватре и носе око ораница у част огњевитих змајева са неба. И Енглези су, дуго по пријему хришћанства, веровали да страшни и ватрени змајеви слећу на земљу уочи Ивандана. А познато је већ да су стари народи сматрали за станиште својих богова понајчешће планинске висове. Сама планина сматрана је такође за божанство, као што је и река сматрана. Према томе и Змајевац на Јастрепцу није добио своје име каквим простим случајем. Ту је морало бити станиште богова. Оно није било далеко од Сридаља; и вера у та божанства можда се донекле налази баш у оним цртама и резама, које ми данас не разумемо.

Ови усмени трагови, као што видимо, воде нас времену пре хришћанства, чак и у доба пренесторско. Многи случајеви из пренестије били би заиста лакше и правилније решени када би се могло, у оним првим резама и цртама човековим и у оним заосталим причама и мишљењима из најранијег доба, наћи данас што више негдашњег смисла и схватања. Али је то и одвише тешко извести сада, када је, већ тако давно, прекршено са старом, пренесторском просвећеношћу.

г) Још нека обавештења о мегалиту из Сридаља

Као што смо видели, мегалит из Сридаља представља некакав догађај. Кад би се могли прочитати геометриски цртежи, који су може бити јероглифског значења, видело би се тачније шта слика казује. Овако се може мислити да је сликар хтео показати неку сеобу, нека-

кав лов или некакав рат. Може бити да је онај предмет, што нам изгледа као застава, само ознака некога племена; јер и данас још заставе и грбови показују племена и народе. Али би се тако исто могло мислити да они цртежи, поред догађаја, износе некакву молитву некое од духова. Близина гробља, које се налази поред мегалита, даје веровање да је сликар могао мислити о души неког великог покојника, ради кога је вајао своју молитву по овом камену и чије је доживљаје описивао. Сличних случајева било је и код Мисираца. Ови су догађаје из живота својих владара исписивали по храмовима у којима су и молитве упућиване божанствима. Храм је био у исто време и надгробни споменик и дом молитава. И мегалит из Срндаља могао је у своје доба имати слична значења. И он је могао бити начињен у част и славу једне личности; али је, једновременно, могао показивати какав тренутак и из народног живота. Он је, према томе, могао бити и споменик величине неког племена.

И кад се већ не могу дати тачна решења, онда се могу допустити претпоставке. Оне се уопште примају у науци и трпе све дотле док се не замене истинама.¹⁾

Од велике важности су оне допуне слика, они геометриски облици, расејани по мегалиту. Многе од њих време је збрисало, те је у толико теже сада их објаснити и прочитати. Међутим очигледно је да те слике нису трпане по камену без икаквог реда и потребе. Оне су морале нешто тумачити и нешто исказивати и саме по себи а и по месту на коме су. Морамо мислити да је и најобичнији потез имао своје нарочито место и свој нарочити смисао. Да ли су то били какви јероглифи? То се тешко може рећи. Али објаснити и протумачити њих било би тако исто значајно као и решити саму слику у њеном целокупном обиму и склопу. На жалост, њихово тумачење отежано је још и тиме што су они први своје врсте, нађени у нашој земљи.

Пада у очи да овај мегалит по својим цртежима, по својим „писменима“, има много додирних тачака са писменима других наших споменика; али исто тако има и са малоазиским азбукама. Многи цртежи мегалита провлаче се скоро кроз све ове азбуке. Наши споменици млађи су од мегалита; а стране азбуке много старије. Према томе, мегалит би чинио неку средину по времену кад се јавља.

И као што мегалит из Срндаља преставља некакво зборно место разних слова првобитних азбука, тако је и надгробни камен из Ђуковца место на коме се, поред цртежа са мегалита и слова из првобитних азбука, налазе још и словенска слова. На такав начин мегалит везује наше крајеве са земљама око нас, у Азији, Африци и Италији, а споменик са Ђуковца везује све ове са словенством. На њему се огледа мешавина словенских и старих азбука.

Треба да је велики простор времена раздвајао ове разне споменике, раније споменуте (мегалит, Ђуковац, рукопис у Ватикану, белешку на пергаменту). У њиховом писању учињени су, као што се види, знатне промене; али је међу њима ипак очигледна некаква блискост. У писањима ових споменика види се некаква поступност; преображај у словима, њиховом исписивању и значењу, врши се кавда неосетно и у току времена. Тако се од оних првих црта и знакова долази поступно до изражаја у словима.

¹⁾ „Ми смо се из тисућегодишње повеснице уверили да нема грљег непријатеља душевном напретку човечјег рада него догматичка сервилност или слепо веровање у оно што је ко други рекао“. (*Човек у преисторијско доба*, говор Dr. Јосифа Панчића, из Св. Саву 1870, „Старинар“ бр. 1).

д) Завршетак

Видели смо већ да мегалит чини неку спону између нашег писања и малоазиског.¹⁾ Он се преко натписа у Ђуковцу, рукописа у Ватикану и осталих бележака изнетих овде, приближава такође и словенском писању. Тако су, на пример, у забелешци на пергаменту употребљена, са малим изузетком, слова облика словенског; у Ђуковцу има и словенских слова и цртежа са мегалита; а на мегалиту нема словенских слова, али има слова из првобитних азбука. И колико је важна сама та појава да постоји некаква веза између нашег и малоазиског писања, од особитог је значаја и друга околност да се поједина слова из првобитног писања задуго провлаче кроз словенско писање. Њихова познија употреба јасно казује да су она ту заго, што се на њих израније било навикло; што су, управо, у нашој писмености стекли своје право грађанства. Њих је прошлост чувала и они нису могли бити лако избачени.

О нашој старој, прехришћанској писмености, једва се нешто зна. Ранији наши писци кажу да су наши стари писали помоћу црта и реза. Какве су те црте и резе? То се не зна. Асирска азбука састављена је такође из црта и реза. Таквом азбуком служили су се и Вавилонци и Персијанци. Међутим, нико не би могао рећи да је нечега сличнога било и у нас. Али мегалит из Сридаља, камен из Вукање, натпис из Ђуковца и разни други исписи из најранијег времена као да нас упућују закључку да те црте и те резе могу имати само облике њихових најстаријих писмена. А та најстарија писмена, ако нису баш потпуно онаква каква су малоазиска, у многome су слична са њима. Она су често њихов прост препис. У сваком случају, писменост на Балканском полуострву, почињући из пренесторског времена, имала је наслона на Малу Азију и њене јужне области, где је у то доба цветала велика и угледна просвећеност.²⁾

Поједини цртежи на мегалиту донекле нас упућују и на мисао о јероглифима. Јероглифско писање било је познато не само у Миси-

¹⁾ На Кавказу пађене су многе сличности са наласцима из словенских земаља. Г. М. Васић особито истиче значај ове појаве и верује да средиште културног утицаја на Словене и кавкаске пределе „треба тражити на обалама Мале Азије или Сирије“. (*Ј. Ердељановић*, у Гласнику географског друштва, св. 5, стр. 288; *Dr. Милоје М. Васић*, Стара Српска налазишта у Србији).

„Даље су готово сви заливи на северу ограђени високим планинским пределима, које изољују Грчку од осталог полуострва и сасвим је упућују на обале и мора. Зато је сва јелинска историја на источне области и приморја ограничена. Али услед тога је Грчка кроз сва времена као и данас имала врло лоше везе са главним балканским комуникацијама, а тиме је још више одвојена од осталог полуострва“. (*Dr. J. Цвијић*, Основе за географију и геологију Македоније и Ст. Србије. књ. 1, стр. 2).

²⁾ „Егејска се област није само користила материјалним производима Предње Азије и Египта, већ је исто тако примила њихову уметност и индустрију, као и њихове идеје“.

„Острва и егејске области били су огњишта прејелинске цивилизације, цивилизације егејске и микенске које су, пошто су биле изван праве историје, откривене и реконструисане ископавањима и скупљеним материјалом. Ова врло важна истраживања, која су вршена са много вештине на Криту, Кикладима, и на месту старе Троје, као и на више разних тачака континенталне Грчке (Микена, Тиринс, на Пелопонезу, у Атини и Тесалији) чине част XIX веку. На основу њих се види да су егејске области одржавале многоструку везу са великим афричким царством (Мемфис и Теба) и предњом Азијом; и обратно, може се констатовати утицај прејелинске културе у Египту, Палестини и Сирији. На подлози егејске и микенске културе развила се у егејској области полуострва сјајна јелинска цивилизација, која је зрачила кроз све земље и сва времена, (*Јов. Џаујих*, Балканско полуострво и Јужнословенске земље, књ. V, превео с француског Боривоје Дробњковић, 1922, стр. 15).

раца већ и других народа. Оно је било познато и Хетитима, а није било непознато ни у Месопотамији. Општи погледи првобитних просвећености опредељивали су човека на цртање мисли, на јероглифе. Може бити да се ни наши балкански претци нису могли одвојити од општих закона, којима су били подложни сви стари народи. То је био природан ред ствари. Само наши јероглифски знаци нису нигде нађени у толикој мери да се о њима као таквима може говорити. Није искључено да су одиста некада и у нас постојали какви јероглифи; али се њихова употреба и њихови спомени нигде нису очували. Стога изгледа вероватније да се о цртежима, о којима би се могло мислити да су какви јероглифи, пре може говорити као о каквим словима или, највише, као о каквим скраћеницама речи а не као о јероглифима у правом смислу. А недостатак јероглифа упућује на мисао да су наши стари балкански претци прешли, можда, преко периоде употребе јероглифа одмах на алфабетско писање, благодарећи својој великој близини тадањем средишту просвећености.

Но ма какав био постанак прве балканске писмености, на основу упрошћавања сопствених јероглифа или по угледу на готове алфабетске писмености Мале Азије, несумњиво је да је балканска писменост постојала много пре појаве хришћанства на Балканском полуострву. Хришћанство је затирало све што је наслеђено из многобожачког времена; али, ипак, није могло затрти многе обичаје, многа веровања, па није могло ни сасвим утрти траг старе писмености. Она се делимично одржавала све до пре 5—6 векова. А несумњиво је, да је, у доба примања хришћанства, поред нове, хришћанске азбуке, која је била везана за веру и цркву и од ове чувана и одржавана, у пуној употреби била, за обичне народне послове, она друга, народна азбука. Може се, дакле, поуздано рећи да словенски апостоли нису Балканцима дали прву словенску азбуку. Ова писменост и ова азбука постојали су и раније а сада су постали само жртва хришћанског учења и црквених потреба. Свети Ђирил није научио балканске Словене читању и писању. Они су то знали и без њега и пре њега.¹⁾ Он је само дао нову ц р к в е н у, хришћанску азбуку словенску; али се у нашим горама и читало и писало много стотина година пре његовога учења. Нова вера тражила је за нас ново читање и писање и она га је нашла у Ђириловом раду. А тај рад тукао је најранију прошлост словенску.

Са мање доказа узимају се у обзир и рунска слова, као наша најранија писменост. Ова слова приписују се, по неким, германским народима, а по другима словенским. Неки у рунским словима виде „четрте и резе“, којима су се служили Словени док још нису били примили хришћанску глаголицу и хришћанску ћирилицу. Не зна се тачно ни време ни начин постанка ових слова; али се држи, можда погрешно, да њихова старост не прелази други век по Христу. Споменици писани рунским словима сачувани су поглавито у северној Европи и у Енглеској. Њих има у Норвешкој, Данској, око Балтичког мора, нарочито тамо где су некада живели Словени. Стари Келти, у данашњој Француској, такође су се служили рунским словима. И ако би се могло говорити о овим писменима као некадашњим балканским словима, могло би се узети да су се на Балканском полуострву поја-

¹⁾ Не може се говорити о каквој прехришћанској књижевности. Од ње није ништа сачувано, ако је постојала. Међутим може се говорити о прехришћанској писмености. Она је постојала и њени остаци дуго су се повлачили и у доба хришћанства.

вили само у доба када су Келти ту живели. По неким истраживачима келтске прошлости, они су, на свом путу из Азије, када су први пут дошли у Европу и кретали се ка Галији, имали једно од својих, можда не дугих, станишта и на Балканском полуострву. Изгледа да су и тада највећим делом били у западним крајевима овога полуострва, где су се доцније дуго задржали. Овај други долазак Келта као да је био и много значајнији. Они су, почевши од IV века пре Христа, надирали из Галије ка Балканском полуострву; на Јадранском приморју заузимали су простране области и ту се настањивали у великом броју. Они се ту туку са Александром Великим а после смрти овога владара скоро несметано крстаре по Балканском полуострву, па чак стварају и своју краљевину у Тракији. Њихове слободне и независне области на западном делу Балканског полуострва биле су несумњиво од утицаја на суседне области нашег Полуострва, на коме су били њима несродни народи. После бављења од неколико векова, овај се на-



Сл. 83.

род повукао, а делимично је ишчезао међ балканске становнике. За њима су остала имена места, река, планина, која и сада подсећају на њих. Њихов живот и њихова образованост били су дуго у додиру са Балканцима. Они су нашим претцима морали дати много свога а и примити доста од њих. Треба само погледати данашње потомке старих Келта у француској Бретањи, па видети колика је силна сличност, још и данас, између њих и нас и у одећу и у животу, па баш и у самим навикама. Они су, дакле, могли, поред осталог, предати Балканцима и рунску писменост, већ одомаћену на западу Европе. Само је та писменост на Балкану морала бити у веома слабој, сасвим незнатној, употреби.

Хришћанског су времена глагољица и ћирилица. Ове две азбуке, очигледно је, нису самоникле, нису дело народа; оне су вештачке тво-

ревине израђене према угледу на друге већ готове азбуке. Глагољица, по свом склопу, није далеко од јерменске, ђурђијанске и абисинске азбуке; чак има и доста сличности са њима. А оне су од ње старијега постања, па је сасвим вероватно да су оне и послужиле за образац приликом стварања наше прве хришћанске писмености. Старословенска слова као да су нашла угледа за себе у хришћанским и коптским словима старих Мисираца, која су постала, у многоме према грчким¹⁾, на пет векова пре нашег старословенског писма. Узимати у обзир ова стара слова, при стварању нове хришћанске азбуке која је била потребна за балканске Словене, није било немогућно већ и по томе, што је њих црква била признала и њима се већ служила, мада у другим крајевима, у својим црквеним потребама. Према овоме ни глагољица ни ћирилица не само да нису била народна писмена, већ нису ни сопствени пропаласци њихових твораца. Може се, без претеривања рећи, да су оне само преписи, преиначење и допуњавање онога што је већ било, азбука које су дуго пре тога постојале и живеље. Способност њихових твораца састојала се у главном у томе да туђа писмена преуреде и накалеме на нове потребе и нове прилике, какве су биле на Балканском полуострву. И ако је у њиховом раду било какве оригиналности, та се оригиналност састојала само у преиначењу и допуњавању појединих слова.

Балканско полуострво било је, дакле, настањено још у пренесториско доба. Оно је још тада имало своје цртаче, своје сликаре, који су умели цртама и резама да исписују своје мисли. Још тада било је некаквих писмена балканских, писмена која су стварана по обрасцима малоазиских народа, а нешто и према сопственом нахођењу. Писменост Балканаца, ма каква да је, иде из тога, пренесториског, времена. Она је доцније само мењана према новим захтевима и новим схватањима.

¹⁾ И сама грчка азбука производ је угледања на стране азбуке, нарочито на финиџанску.

САДРЖАЈ

	Стрзна
I ПРВА ПИСАЊА — — — — —	3
1. Преисториски цртежи — — — — —	3
2. Знаци за подсећање — — — — —	8
а) Зидарски знаци — — — — —	8
б) Апотекарски знаци — — — — —	9
в) Астрономски знаци — — — — —	9
г) Просјачки знаци — — — — —	9
II МЕГАЛИТ ИЗ СРНДАЉА — — — — —	10
1) Мегалит — — — — —	10
2) Други цртежи — — — — —	14
а) У непосредној близини — — — — —	14
б) Цртежи у Вукањи — — — — —	14
в) Цидовско гробље — — — — —	16
3) Израде од камена — — — — —	16
III ПОСТАНАК ПИСМЕНОСТИ — — — — —	18
1) Уопште — — — — —	18
2) Неки стари исписи — — — — —	22
а) У Ватикану — — — — —	23
б) Испис на пергаменту — — — — —	25
в) Из манастира Витовнице — — — — —	25
г) Из олтара манастира Жиче — — — — —	26
д) Из манастира Манасије — — — — —	26
ђ) Неки стари новци — — — — —	26
е) Црква св. Спаса — — — — —	26
ж) Разни страни исписи и азбуке — — — — —	27
IV ЗАКЉУЧАК — — — — —	30
а) Преисториска просвећеност — — — — —	30
б) Време постанка мегалита из Срндаља — — — — —	34
в) Усмени трагови из ранијег доба — — — — —	37
г) Још нека обавештења о мегалиту из Срндаља — — — — —	38
д) Завршетак — — — — —	40

ИСПРАВКЕ

Поред најбоље пажње у слагању слога и вршењу поправака, ипак су се поткрале неке мање погрешке. Од ових су значајније:

На стр. 5, 2 ред. место *йламену* треба *йлемену*. На истој страни. 13 ред. место *горњег* треба *Горњег*.

На стр. 10, 6 ред. место *ерагских* треба *ерайских*.

На стр. 16, 7 ред. место *йреисгориском* треба *йреисториском*.

На стр. 22, 16 ред. место *ойсйваривања* треба *остйваривања*.

На стр. 27, 34 ред. место *двојак* треба *двојако*.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЕ ДИМАНОВИЋ“
ПЕСКОВАЦ

Народна библиотека
'РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ'



СО 80

ПЕТКОВИЋ Ж.

Неки преисторис



000029275

ПЕСКОВАЦ

COBISS o